

**DEZVOLTAREA SOCIALISMULUI
DE LA UTOPIE LA ȘTIINȚĂ**

F. ENGELS

Proletari din toate țările, uniți-vă!

DEZVOLTAREA SOCIALISMULUI DE LA UTOPIE LA ȘTIINȚĂ

FRIEDRICH ENGELS

1880

REPUBLICARE
COMUNISM ȘTIINȚIFIC

2025

I

Prin conținutul său, socialismul contemporan este înainte de toate rezultatul sesizării, pe de o parte, a contradicțiilor de clasă care domnesc în societatea modernă între avuți și neavuți, între capitaliști și muncitorii salariați, iar pe de altă parte a anarhiei care domnește în producție. Cât privește însă forma sa teoretică, el apare la început ca o dezvoltare, ca să spunem așa, mai consecventă a principiilor enunțate de marii iluminiști francezi din secolul al XVIII-lea. Ca orice teorie nouă, socialismul a trebuit să valorifice mai întâi materialul ideologic existent, deși el își avea rădăcinile în faptele economice materiale.

Marii bărbați care în Franța au luminat mințile pentru revoluția care se apropia s-au manifestat ei înșiși în modul cel mai revoluționar. Ei nu recunoscteau nicio autoritate exterioară. Religia, concepția despre natură, societate, orânduirea de stat, toate au fost supuse celei mai necruțătoare critici; toate trebuiau să-și justifice existența în fața scaunului de judecată al rațiunii sau să renunțe la existență. Rațiunea devenise unica măsură a tot ce există. Pe atunci, după expresia lui Hegel, lumea a fost așezată pe cap¹, mai întâi în sensul că creierul omenesc și principiile descoperite cu ajutorul gândirii au pretins să fie recunoscute drept bază a oricărei acțiuni omenești și a oricăror relații sociale, iar apoi și în sensul mai larg că realitatea, care contrazicea aceste principii, a fost de fapt complet răsturnată. Toate formele societății și ale statului de până atunci, toate concepțiile tradiționale au fost aruncate la lada cu vechituri ca iraționale; lumea se lăsase condusă până atunci numai de prejudecăți; tot trecutul nu merita decât compătimire și dispreț. Abia acum se revărsa lumina zilei asupra lumii, începea imperiul rațiunii; de acum înainte superstiția, nedreptatea, privilegiile și asuprirea trebuiau să cedeze locul adevărului etern, dreptății eterne și egalității rezultate din natura însăși, precum și drepturilor inalienabile ale omului.

¹ Iată pasajul despre revoluția franceză: „Idea de drept, noțiunea de drept, s-a impus *dintr-odată*, și vechiul eșafodaj al nedreptății nu i-a putut opune nicio rezistență. Ideea de drept a fost pusă acum la baza constituției, și de aici înainte toate urmau să fie întemeiate pe această bază. De când soarele strălucește pe cer și planetele se rotesc în jurul lui încă nu s-a pomenit ca omul să stea pe cap, adică să se sprijine pe idei și să construiască realitatea în conformitate cu ideea. Anaxagoras a spus cel dintâi că Nus, adică rațiunea, guvernează lumea; abia acum însă omul a ajuns să recunoască că ideea trebuie să guverneze realitatea spirituală. Aceasta a fost un *minunat răsărit de soare*. *Toate ființele cugetătoare au sărbătorit această epocă. O emoție sublimă a domnit în acel timp, un entuziasm al spiritului a înfiorat lumea*, ca și când abia acum s-ar fi împlinit împăcarea dintre divinitate și lume”². — N-ar fi oare, în sfârșit, timpul ca împotriva acestor doctrine periculoase ale răposatului profesor Hegel să se recurgă la legea împotriva socialiștilor?

Știm acum că acest imperiu al rațiunii nu a fost altceva decât imperiul idealizat al burgheziei, că dreptatea eternă și-a găsit întruchiparea în justiția burgheză, că egalitatea s-a redus la egalitatea cetățenilor în fața legii, că proprietatea burgheză a fost proclamată unul din drepturile fundamentale ale omului și că statul rațiunii, contractul social al lui Rousseau³, a fost tradus în viață, și nu putea fi tradus în viață altfel decât ca republică democratică burgheză. Întocmai ca și predecesorii lor, marii cugetători ai secolului al XVIII-lea nu puteau să depășească limitele în care îi îngrădea propria lor epocă.

Dar pe lângă contradicția dintre nobilimea feudală și burghezie, care se erija în reprezentantă a tot restului societății, există și contradicția generală dintre exploatatori și exploatați, dintre trântorii bogați și sărăcimea muncitoare. Tocmai această împrejurare a dat reprezentanților burgheziei posibilitatea să se erijeze în reprezentanți nu ai unei anumite clase, ci ai întregii omeniri în suferință. Ba mai mult. De la bun început, burghezia purta în sine propriul ei contrariu: capitaliștii nu pot exista fără muncitori salariați, și, pe măsură ce meseriașul breslar din evul mediu se transforma în burghezul din zilele noastre, se transformau și calfa din cadrul breslei și zilierul din afara breslei în proletari. Și deși, în linii generale, burghezia putea să pretindă că *în lupta împotriva nobilimii* reprezintă și interesele diferitelor clase muncitoare din vremea aceea, totuși, cu prilejul fiecărei mari mișcări burgheze izbucneau mișcări de sine stătătoare ale clasei care era precursorul mai mult sau mai puțin dezvoltat al proletariatului modern. Așa au fost în timpul Reformei și al Războiului țărănesc german mișcarea anabaptiștilor și a lui Thomas Münzer, în marea revoluție engleză — levellerii⁴, în marea revoluție franceză — Babeuf. Aceste acțiuni revoluționare ale unei clase care nu se maturizase încă au fost însoțite de manifestări teoretice corespunzătoare: descrieri utopice ale unei orânduiri sociale ideale în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar în secolul al XVIII-lea teorii de-a dreptul comuniste (Morelly și Mably). Revendicarea

³ Nota EP: Potrivit teoriei lui Rousseau, la început oamenii au trăit într-o stare naturală, în care toți erau egali. Apariția proprietății private și accentuarea inegalității de avere au determinat trecerea oamenilor din starea naturală în aceea a societății civile și au dus la formarea statului și a unui contract social. Dezvoltarea inegalității politice duce însă la subminarea contractului social și la apariția unei noi stări naturale. A o înlătura pe aceasta din urmă este sarcina statului rațional, bazat pe un nou contract social.

⁴ Nota EP: Engels se referă la „adevărații levelleri” (nivelatori) sau „diggeri” (săpători) — reprezentanți ai aripilor de extremă stângă a levellerilor în perioada revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea. „Diggerii”, care exprimau interesele celor mai sărace păturii ale populației de la sate și orașe, cereau lichidarea proprietății private asupra pământului, făceau propagandă în favoarea ideilor comunismului agrar primitiv și încercau să le transpună în practică, arând în comun pământurile obștii.

egalității nu se mai limita la drepturile politice, ea a fost extinsă și asupra situației sociale a indivizilor; nu numai privilegiile de clasă trebuiau să fie lichidate, ci înseși deosebirile de clasă. Prima formă în care și-a găsit expresie noua doctrină a fost un comunism ascetic, care respinge toate plăcerile vieții, un comunism de tip spartan. Au urmat apoi cei trei mari utopiști: Saint-Simon, la care orientarea burgheză și-a mai păstrat o oarecare pondere alături de orientarea proletară, Fourier și Owen. Owen, care trăia în țara celei mai dezvoltate producții capitaliste și se afla sub impresia contradicțiilor generate de aceasta, a elaborat, pornind de la materialismul francez, un întreg sistem, cuprinzând propunerile sale pentru desființarea deosebirilor de clasă.

O trăsătură comună a celor trei utopiști este că ei nu se manifestă ca reprezentanți ai intereselor proletariatului, apărut între timp ca rezultat al dezvoltării istorice. Ca și iluminiștii, ei nu vor să elibereze mai întâi o anumită clasă, ci dintr-o dată întreaga omenire. Ca și aceștia, ei vor să instaureze imperiul rațiunii și al dreptății eterne; dar imperiul lor se deosebește de cel al iluminiștilor ca cerul de pământ. Lumea burgheză, orânduită după principiile acestor iluminiști, este și ea irațională și nedreaptă, prin urmare, nu mai puțin decât feudalismul și toate rânduielile sociale anterioare merită să fie aruncate la gunoi. Dacă până acum nu au domnit în lume adevărata rațiune și adevărata dreptate, aceasta se datorește numai faptului că ele nu au fost încă cunoscute așa cum se cuvine. Lipsea omul genial, care și-a făcut acum apariția și care a cunoscut adevărul. Faptul că el a apărut acum, că adevărul a fost cunoscut tocmai acum nu este rezultatul necesar, inevitabil al dezvoltării istorice, ci o simplă întâmplare fericită. El s-ar fi putut naște tot atât de bine cu 500 de ani în urmă, și atunci ar fi scutit omenirea de 5 secole de erori, de lupte și de suferințe.

Am văzut cum filozofii francezi din secolul al XVIII-lea, care au pregătit revoluția, făceau apel la rațiune ca la unicul judecător a tot ce există. Ei cereau instaurarea unui stat rațional, a unei societăți raționale; tot ce contrazicea rațiunea eternă trebuia înlăturat fără milă. Am văzut, de asemenea, că această rațiune eternă nu era în realitate nimic altceva decât rațiunea idealizată a bürgerului de mijloc, pe atunci tocmai pe cale de a se transforma în burghez. Or, când revoluția franceză a înfăptuit această societate a rațiunii și acest stat al rațiunii, noile instituții, oricât de raționale erau ele în comparație cu vechile rânduieli, nu se dovediră nicidecum absolut raționale. Statul rațiunii eșuase complet. Contractul social al lui Rousseau își găsisse întruchiparea în Teroare, din care burghezia, pierzând încrederea în propria ei capacitate politică, a căutat o salvare mai întâi în corupția Directoratului⁵ și, în cele

⁵ Nota EP: Teroarea — perioada dictaturii revoluționar-democratice a iacobinilor (iunie

din urmă, sub scutul despotismului napoleonian. Pacea veșnică făgăduită se transformase într-un nesfârșit război de cuceriri. Nici societatea rațiunii nu o nimerise mai bine. Opoziția dintre bogați și săraci, în loc să-și găsească rezolvarea într-o prosperitate generală, se accentuase și mai mult prin înlăturarea privilegiilor de breaslă și a altor privilegii, care aruncau o punte peste această opoziție, și prin înlăturarea așezămintelor de binefacere bisericești, care o mai atenuau. „Eliberarea proprietății” de cătușele feudale, devenită acum o realitate, s-a dovedit a fi pentru micul burghez și țăran libertatea de a vinde această mică proprietate, zdrobită de concurența aspră a marelui capital și a marii proprietăți funciare, tocmai acestor magnați; „eliberarea proprietății” s-a transformat astfel pentru micul burghez și țăran în eliberare *de* proprietate. Rapida dezvoltare a industriei pe baze capitaliste a făcut din sărăcia și mizeria maselor muncitoare o condiție necesară a existenței societății. Plata în bani peșin a devenit din ce în ce mai mult, după expresia lui Carlyle, singurul element de legătură al acestei societăți. Numărul crimeilor a crescut din an în an. Dacă viciile lumii feudale, afișate altădată fără jenă în văzul tuturor, deși n-au fost suprimate, au fost totuși împinse pentru moment pe planul al doilea, în schimb, viciile lumii burgheze, practicate până atunci numai pe ascuns, au înflorit cu atât mai din plin. Comerțul s-a transformat tot mai mult într-o înșelătorie. „Fraternitatea” proclamată de deviza revoluționară⁶ și-a găsit realizarea în șicanele și în invidia generate de lupta de concurență. Corupția a luat locul asupririi prin violență, iar banii, ca principală pârgie a puterii sociale, au luat locul spadei. Dreptul primei nopți a trecut de la stăpânul feudal la fabricantul burghez. Prostituația a luat proporții nemaipomenite. Căsătoria însăși a continuat să rămână forma legal recunoscută, paravanul oficial al prostituției, completată pe deasupra cu adulterul practicat pe scară largă. Pe scurt, comparate cu emfaticile făgăduieli ale iluministilor, instituțiile sociale și politice instaurate în urma „triumfului rațiunii” s-au dovedit a fi niște caricaturi care produceau o decepție amară. Lipseau doar oamenii care să constate această decepție, și aceștia și-au făcut apariția odată cu noul veac. În 1802 au văzut lumina tiparului „Scrisorile din

1793–iulie 1794), când, ca răspuns la teroarea contrarevoluționară a girondinilor și monarhiștilor, iacobinii au recurs la teroarea revoluționară.

Directoratul (compus din 5 directori, dintre care unul era ales în fiecare an) — organul suprem al puterii executive în Franța, instituit în conformitate cu Constituția din 1795, adoptată după căderea, în 1794, a dictaturii revoluționare a iacobinilor; a existat până la lovitura de stat bonapartistă din 1799; a promovat un regim de teroare împotriva forțelor democratice și a apărut interesele marii burghezii.

⁶ Nota EP: Este vorba de deviza revoluționară „Libertate! Egalitate! Fraternitate!” — lozinca revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Geneva” ale lui Saint-Simon; în 1808 a apărut prima lucrare a lui Fourier, deși bazele teoriei sale datează încă din 1799; la 1 ianuarie 1800, Robert Owen a preluat conducerea New Lanarkului.

Pe vremea aceea însă, modul de producție capitalist și, împreună cu el, contradicția dintre burghezie și proletariat erau încă foarte puțin dezvoltate. Marea industrie, care tocmai atunci lua naștere în Anglia, era încă necunoscută în Franța. Dar abia marea industrie dezvoltă, pe de o parte, conflictele care fac ca revoluționarea modului de producție, înlăturarea caracterului său capitalist să devină o necesitate stringentă — conflicte nu numai între clasele cărora marea industrie le-a dat naștere, dar și între forțele de producție și formele de schimb create de ea; pe de altă parte, prin dezvoltarea imensă a acestor uriașe forțe de producție, marea industrie creează și mijloacele pentru rezolvarea acestor conflicte. Dacă, prin urmare, pe la 1800 conflictele izvorâte din noua orânduire socială abia luau naștere, acest lucru este cu atât mai valabil în ceea ce privește mijloacele pentru rezolvarea lor. Cu toate că în timpul Terorii masele neavute din Paris au putut să cucerească pentru un moment puterea și să ducă astfel la biruință revoluția burgheză chiar *împotriva* burgheziei, ele n-au făcut decât să dovedească că în împrejurările de atunci o dominație a lor de durată era cu neputință. Proletariatul — care abia începea să se desprindă din aceste mase neavute, ca embrion al unei clase noi, încă absolut incapabilă de o acțiune politică independentă — se prezenta ca o stare socială asuprită și obidită, care, dată fiind neputința ei de a se ajuta singură, putea primi un ajutor cel mult din afară, de sus.

Această situație istorică a determinat și concepțiile întemeietorilor socialismului. Stadiulul nematur al producției capitaliste, relațiilor de clasă nematurizate le-au corespuns teorii lipsite de maturitate. Soluția problemelor sociale, care era încă ascunsă în relațiile economice nedezvoltate, trebuia inventată de mintea omenească. Ordinea socială nu prezenta decât neajunsuri; înlăturarea ei era sarcina rațiunii. Se punea deci problema de a se născoci un sistem nou, mai desăvârșit, de orânduire socială și de a-l impune din afară societății, prin propagandă și, pe cât posibil, prin exemplul unor experiențe model. Aceste noi sisteme sociale erau din capul locului sortite să rămână simple utopii; și cu cât erau mai minuțios elaborate, cu atât mai mult trebuiau să se reducă la pure fantezii.

Acestea odată stabilite, nu ne vom mai ocupa niciun moment de acest aspect, care aparține acum în întregime trecutului. Lăsăm pe seama tarabagiilor literari plăcerea de a diseca cu solemnitate aceste fantezii, care astăzi nu fac decât să amuze, și de a opune unor asemenea „aiureli” superioritatea propriei lor gândiri lucide. Noi preferăm să ne bucurăm de germenii de idei geniale și de ideile geniale care răzbat pretutindeni de sub învelișul fantastic

și pe care acești filistini nu sunt în stare să le vadă.

Saint-Simon a fost un fiu al mării revoluții franceze, la izbucnirea căreia el nu împlinise încă 30 de ani. Revoluția a reprezentat victoria reputată de starea a treia, adică de marea masă a națiunii, *activă* în producție și în comerț, asupra stărilor privilegiate și trândave de până atunci — nobilimea și clerul. Dar victoria stării a treia s-a dovedit curând a nu fi decât victoria exclusivă a unei mici părți a acestei stări, decât cucerirea puterii politice de către pătura privilegiată din punct de vedere social a acestei stări — burghezia avută. Această burghezie se dezvoltase rapid încă în timpul revoluției, pe de o parte, prin specula făcută cu moșiile, confiscate și apoi *vândute* ale nobililor și ale bisericii, și, pe de altă parte, prin escrocarea națiunii de către furnizorii armatei. Tocmai domnia acestor escroci a fost aceea care pe vremea Directoratului a adus Franța și revoluția pe marginea prăpastiei, oferind astfel lui Napoleon pretextul pentru lovitura sa de stat. Astfel, în mintea lui Saint-Simon, contradicția dintre starea a treia și stările privilegiate a luat forma contradicției dintre „muncitori” și „trântori”. Trântorii erau nu numai reprezentanții vechilor stări privilegiate, ci și toți cei care trăiau din rentă, fără a participa la producție și comerț. Iar „muncitorii” erau nu numai muncitorii salariați, ci și fabricanții, comercianții, bancherii. Că trântorii nu mai erau capabili să dețină conducerea spirituală și dominația politică era un lucru cert și definitiv pe care-l dovedise revoluția. Că cei neavuți nu aveau această capacitate era, după părerea lui Saint-Simon, un lucru dovedit prin experiența din timpul Terorii. Cine urma deci să conducă și să domine? După părerea lui Saint-Simon, știința și industria, unite printr-o nouă legătură religioasă, menită să restabilească unitatea concepțiilor religioase, sfărâmate de la Reformă încoace, adică un „nou creștinism”, în mod necesar mistic și riguros ierarhic. Dar știința o reprezentau învățătorii, iar industria — în primul rând burghezii activi, fabricanții, comercianții, bancherii. Ce-i drept, acești burghezi urmau să se transforme într-un fel de funcționari publici, un fel de oameni de încredere ai societății, dar care trebuiau totuși să păstreze față de muncitori o poziție de comandă, privilegiată din punct de vedere economic. Mai ales bancherii erau chemați să reglementeze întreaga producție socială prin reglementarea creditului. Această concepție corespundea într-un tot al unor vremuri când, în Franța, marea industrie și, odată cu ea, contradicția dintre burghezie și proletariat erau abia în curs de formare. Dar Saint-Simon subliniază îndeosebi faptul următor: ceea ce îl interesează pretutindeni și în permanență este soarta „clasei celei mai numeroase și mai sărace” (la classe la plus nombreuse et la plus pauvre).

Saint-Simon formulează încă în „Scrisorile din Geneva” teza că

„toți oamenii trebuie să muncească”.

În aceeași lucrare el subliniază că Teroarea fusese dominația maselor neavute.

„Priviți — exclamă el adresându-se acestora — ce s-a petrecut în Franța pe vremea când acolo tovarășii voștri au pus mâna pe putere; ei au adus foametea.”

Dar a concepe revoluția franceză ca o luptă între clase, și anume nu numai între nobilime și burghezie, ci și între nobilime, burghezie și *cei neavuți* era în 1802 o descoperire dintre cele mai geniale. În 1816, Saint-Simon definește politica drept știința despre producție și prețize dizolvarea totală a politicii în economie. Dacă ideea că situația economică este baza instituțiilor politice apare aici numai în germene, ideea transformării guvernării politice asupra oamenilor într-o administrare a lucrurilor și conducere a proceselor de producție, deci ideea „desființării statului”, în jurul căreia s-a făcut în ultima vreme atâta vâlvă, e deja limpede exprimată. Cu aceeași superioritate în raport cu contemporanii săi, Saint-Simon proclamă în 1814, imediat după intrarea aliaților în Paris, și apoi în 1815, în timpul războiului de o sută de zile, că alianța dintre Franța și Anglia și, în al doilea rând, alianța acestor două țări cu Germania constituie unica garanție a dezvoltării prospere și a păcii în Europa. Pentru a propovădui francezilor în 1815 o alianță cu învingătorii de la Waterloo era într-adevăr nevoie atât de curaj, cât și de clarviziune istorică.

Dacă la Saint-Simon găsim o genială perspicacitate, datorită căreia aproape toate ideile socialiștilor de mai târziu, în afară de cele strict economice, există la el în germene, la Fourier găsim o critică a ordinii sociale existente pe cât de autentic franceză de spirit, pe atât de pătrunzătoare. Burgheziei, profetilor ei entuziaști dinainte de revoluție și apologetilor ei interesați de după revoluție, Fourier le opune propriile lor cuvinte. El dezvăluie fără cruțare mizeria materială și morală a lumii burgheze și o confruntă atât cu fațadele ademenitoare ale iluminiștilor anteriori de instaurare a unei societăți în care va domni numai rațiunea, a unei civilizații care va fericii pe toți, cât și cu declarațiile lor despre capacitatea nelimitată de perfecționare a omului; el demască frazeologia ideologilor burghezi din vremea lui care înfățișau realitatea în culori trandafirii, arătând că frazelor lor grandilocvente le corespunde pretutindeni cea mai jalnică realitate, și ironizează caustic iremediabilul fiasco al acestei frazeologii. Fourier nu este numai un critic; firea lui de o nealterată voioșie face din el un satiric, și anume unul dintre cei mai mari satirici ai tuturor timpurilor. El zugrăvește, pe cât de magistral, pe atât de savuros, speculațiile și escrocheriile care au înflorit odată cu declinul revoluției, ca și spiritul de dugheană al întregului comerț francez de atunci. Și mai magistrală este critica pe care el o face formei burgheze a relațiilor dintre sexe și situației pe care o are femeia în societatea burgheză. El este primul care a arătat

că gradul de emancipare a femeii într-o societate dată este măsura firească a emancipării generale. Măreția lui Fourier se manifestă însă cel mai pregnant în concepția sa despre istoria societății. El împarte întreaga desfășurare de până acum a istoriei în patru trepte de dezvoltare: sălbăticia, patriarhatul, barbaria și civilizația, aceasta din urmă coincidând cu ceea ce numim astăzi societatea burgheză, prin urmare cu ordinea socială care se dezvoltă din secolul al XVI-lea, și arată

„că ordinea civilizată dă fiecărui viciu, pe care barbaria îl practica cu simplitate, o formă complexă, ambiguă, echivocă și ipocrită”,

că civilizația se mișcă într-un „cerc vicios”, în contradicții, pe care le reproduce neconținut fără a le putea învinge, astfel încât ajunge întotdeauna la un rezultat opus aceluia pe care vrea sau pretinde că vrea să-l obțină. Astfel, de pildă

„în civilizație sărăcia e generată de însăși abundență”.

După cum se vede, Fourier mănuiește dialectica cu aceeași măiestrie ca și contemporanul său Hegel. În același chip dialectic el scoate în evidență, în opoziție cu vorbăria despre capacitatea nelimitată de perfecționare a omului, că fiecare fază istorică are linia ei ascendentă, dar și linia ei descendentă, și aplică această concepție și la viitorul întregii omeniri. După cum Kant a introdus în științele naturii ideea viitoarei dispariții a Pământului, tot așa Fourier introduce în concepția despre istorie ideea viitoarei dispariții a omenirii.

În timp ce Franța era bătuită de uraganul revoluției, în Anglia avea loc o revoluție mai puțin zgomotoasă, dar nu mai puțin grandioasă. Aburul și noile mașini-unelte au transformat manufactura în marea industrie modernă, revoluționând astfel întreaga bază a societății burgheze. Dezvoltarea lentă din timpul manufacturii s-a transformat într-o adevărată perioadă de Sturm und Drang a producției⁷. Cu o rapiditate mereu crescândă se înfăptuia împărțirea societății în mari capitaliști și în proletari neavuți, iar între aceștia, în locul stării de mijloc stabile de altădată, se afla acum o masă nestabilă de meșteșugari și de mici comercianți, partea cea mai fluctuantă a populației, având o existență nesigură. Noul mod de producție se afla abia la începutul liniei ascendente a evoluției sale: el era încă modul de producție normal, reglementar, singurul cu puțință în împrejurările date. Dar încă de pe atunci el genera anomalii sociale flagrante: îngrămădirea unei populații deznădăjnite

⁷ Nota CS: Sturm und Drang — avânt tumultuos (din germană).

în văgăunile cele mai mizere, bile ale marilor orașe — destrămarea tuturor legăturilor tradiționale, a subordonării patriarhale, a familiei; prelungirea excesivă a zilei de muncă, mai ales pentru femei și copii; degradarea morală în proporție de masă a păturilor muncitoare, aruncate brusc în condiții cu totul noi, de la țară la oraș, din agricultură în industrie, din condiții de viață stabile în altele nesigure, zilnic schimbătoare. Atunci a apărut ca reformator un fabricant de 29 de ani, un om cu un caracter de o simplitate copilărească, dusă până la sublim, dar în același timp un conducător de oameni înnașcut, cum nu se întâlnesc mulți. Robert Owen își însușise doctrina iluminiștilor materialişti, potrivit căreia caracterul omului este produsul, pe de o parte, al structurii sale înnașcute și, pe de altă parte, al condițiilor mediului în care trăiește în tot timpul vieții sale, dar mai ales în timpul perioadei sale de formare. Majoritatea celor de o seamă cu el nu vedeau în revoluția industrială decât confuzie și haos, prielnice pentru pescuitul în apă tulbure și pentru îmbogățire rapidă. Owen vedea în revoluția industrială prilejul de a aplica în practică teza sa favorită și de a face astfel ordine în haos. Încercase și mai înainte — și încă cu succes — să aplice această teză la Manchester, ca director al unei fabrici cu 500 de muncitori. Din 1800 până în 1829 a condus în același spirit, ca director și asociat, marea filatură de bumbac din New Lanark în Scoția, dar cu o mai mare libertate de acțiune și cu un succes care i-a adus un renume european. El a transformat populația New Lanarkului, care s-a ridicat treptat la 2500 de suflete și era compusă la început din elementele cele mai eterogene, în majoritatea lor decăzute moralmente, într-o desăvârșită colonie model, în care beția, poliția, justiția penală, procesele, caritatea publică erau lucruri necunoscute, iar filantropia inutilă. Și toate acestea le-a realizat prin simplul fapt că i-a pus pe oameni în condiții mai potrivite cu demnitatea omenească și mai ales educând cu grijă tânăra generație. El este creatorul grădinițelor de copii, pe care le-a introdus pentru prima oară la New Lanark. De la vârsta de doi ani copiii mergeau la grădiniță, unde își petreceau timpul atât de plăcut, încât abia mai puteau fi aduși înapoi acasă. În timp ce concurenții lui Owen cereau muncitorilor lor să lucreze 13-14 ore pe zi, la New Lanark se lucra numai 10 ore și jumătate. Când o criză în industria bumbacului a impus încetarea producției timp de 4 luni, muncitorilor li s-a plătit în continuare integral salariul, deși nu lucraseră în cursul acestor luni. Totuși valoarea întreprinderii a crescut de mai bine de două ori, aducând până la urmă proprietarilor beneficii mari.

Toate acestea nu-l satisfăceau însă pe Owen. El considera că condițiile de existență create muncitorilor săi nu erau încă nici pe departe condiții pe măsura demnității omenești.

„Oamenii erau sclavii mei” — spunea el;

condițiile relativ prielnice pe care le crease muncitorilor din New Lanark erau încă departe de a permite o dezvoltare rațională și multilaterală a caracterului și a inteligenței, fără a mai vorbi de o activitate vitală liberă.

„Și totuși partea laborioasă a acestor 2 500 de oameni producea pentru societate tot atâta avere reală cât putea produce, cu abia o jumătate de secol înainte, o populație de 600 000 de oameni. Mă întrebam: ce se întâmplă cu diferența dintre averea consumată de 2 500 de persoane și aceea pe care ar fi trebuit s-o consume cele 600 000 de persoane?”

Răspunsul era limpede. Această diferență a fost folosită pentru a se asigura proprietarilor întreprinderii 5% dobândă la capitalul investit și în plus un profit de peste 300 000 l.st. (6 000 000 de mărci). Și ceea ce era valabil pentru New Lanark era valabil în și mai mare măsură pentru toate fabricile din Anglia.

„Fără această avere nouă, creată cu ajutorul mașinilor, nu s-ar fi putut duce războaiele pentru răsturnarea lui Napoleon și pentru menținerea principiilor aristocratice ale societății. Și totuși această forță nouă era creată de clasa muncitoare.”⁸

Ei trebuia să-i revină și roadele. Noile și colosalele forțe de producție, care până atunci nu serviseră decât la îmbogățirea câtorva și la înrobirea maseilor, constituiau pentru Owen baza unei transformări sociale, ele fiind menite să funcționeze numai pentru bunăstarea tuturor, ca proprietate comună a tuturor.

Pe baza unor asemenea considerente pur practice, ca rod, ca să zicem așa, al unui calcul comercial, s-a născut comunismul lui Owen. El a păstrat mereu acest caracter practic. Astfel, în 1823, pentru înlăturarea mizeriei din Irlanda, Owen a propus înființarea de colonii comuniste, alăturând proiectului său un calcul complet al investițiilor de capital necesare, al cheltuielilor anuale și al veniturilor previzibile. În planul definitiv al ordinii sociale viitoare alcătuit de el, elaborarea tehnică a amănuntelor, inclusiv schița, elevația și perspectiva din înălțime, este executată cu atâta competență, încât, odată admisă metoda reformei sale sociale, ar rămâne puține obiecții de făcut cu privire la organizarea în amănunt, chiar din punctul de vedere al specialistului în materie.

⁸ Citat din „The Revolution in Mind and Practice” — memoriu adresat tuturor „republicanilor roșii, comuniștilor și socialiștilor din Europa” și înaintat guvernului provizoriu francez din 1848, dar și „reginei Victoria și consilierilor ei responsabili”.

Trecerea la comunism a fost punctul de cotitură în viața lui Owen. Atâta timp cât se manifestase doar ca filantrop, el recoltase bogății, elogii, onoruri și glorie. Era omul cel mai popular din Europa. Nu numai cei de o seamă cu el, dar chiar și oameni de stat și capete încoronate îi aplaudau. Dar de îndată ce a venit cu teoriile sale comuniste, lucrurile s-au schimbat. Trei mari piedici stăteau, după părerea sa, înaintea de toate în calea reformei sociale: proprietatea privată, religia și forma existentă a căsătoriei. El știa ce-l așteaptă dacă le atacă: ostracizare din partea societății oficiale, pierderea întregii sale situații sociale. Dar el n-a ezitat să le atace fără cruțare, și ceea ce a prevăzut s-a întâmplat. Ostracizat de societatea oficială, trecut sub tăcere de presă, sărăcit de pe urma experiențelor comuniste din America, pentru care își sacrificase întreaga avere, dar care eșuaseră, el s-a adresat direct clasei muncitoare, în mijlocul căreia a activat încă 30 de ani. Toate mișcările sociale, toate progresele efective care s-au realizat în Anglia în interesul muncitorilor sunt legate de numele lui Owen. Astfel, în 1819, datorită eforturilor depuse de el timp de 5 ani, a fost adoptată cea dintâi lege cu privire la limitarea muncii femeilor și copiilor în fabrici⁹. El a prezidat primul congres în cadrul căruia trade-unionurile din întreaga Anglie s-au unit într-o singură mare uniune sindicală¹⁰. Tot el a introdus ca măsuri de trecere la ordinea socială pe deplin comunistă, pe de o parte, asociațiile cooperatiste (cooperative de consum și de producție), care cel puțin ulterior au făcut dovada practică că atât comerciantul cât și fabricantul sunt persoane de care societatea se poate foarte bine lipsi; pe de altă parte, bazarurile de muncă, instituții pentru schimbul produselor muncii prin mijlocirea unor bani-muncă de hârtie, a căror unitate o constituia ora de muncă¹¹. Aceste instituții, care trebuiau în mod inevitabil să dea greș,

⁹ Nota EP: În ianuarie 1815, în cadrul unei mari întruniri publice ținute la Glasgow, Owen a propus o serie de măsuri în vederea îmbunătățirii situației copiilor și a muncitorilor adulți din fabrici. Bill-ul prezentat din inițiativa lui Owen în iunie 1815, a fost adoptat de parlament abia în iulie 1819, și atunci într-o formă ciuntită. Bill-ul cerea reglementarea muncii în manufacturile de bumbac, interzicerea muncii copiilor sub 9 ani, limita la 12 ore ziua de muncă pentru persoanele sub 18 ani și stabilea pentru toți muncitorii două pauze pentru micul dejun și pentru prânz, în total o oră și jumătate.

¹⁰ Nota EP: În octombrie 1833 la Londra a avut loc Congresul asociațiilor cooperatiste și al sindicatelor, prezidat de Owen, la care a fost mai întâi înființată uniunea „Grand National Consolidated Trades Union”; statutul uniunii a fost adoptat în februarie 1834. După părerea lui Owen, această uniune trebuia să ia în mâinile ei conducerea producției și să înfăptuiască pe cale pașnică transformarea totală a societății. Dar acest plan utopic a eșuat, întâmpinând împotrivirea puternică a societății burgheze și a statului, uniunea s-a destrămat în august 1834.

¹¹ Nota EP: Este vorba de bazele pentru schimbul echitabil al produselor muncii (*Equitable Labour Exchange Bazaars*), înființate de asociațiile cooperatiste ale muncitorilor în diferite orașe din Anglia; primul bazar de acest fel a fost înființat de Robert Owen la Londra

dar care anticipau pe de-a-ntregul banca de schimb (creată de Proudhon¹² cu mult mai târziu), se deosebeau însă de aceasta tocmai prin faptul că ele nu reprezentau panaceul universal împotriva tuturor relelor sociale, ci numai un prim pas spre o transformare mult mai radicală a societății.

Felul de a gândi al utopiștilor a dominat mult timp concepțiile socialiste ale secolului al XIX-lea și le mai domină în parte și acum. Acest fel de a gândi a fost îmbrățișat până nu de mult de toți socialiștii francezi și englezi, precum și de comunismul german din trecut, inclusiv Weitling. Pentru ei toți, socialismul este expresia adevărului absolut, a rațiunii și dreptății și, deîndată ce este descoperit, cucerește lumea prin propria sa forță; adevărul absolut fiind independent de timp, de spațiu și de dezvoltarea istorică a omenirii, simpla întâmplare decide când și unde va fi descoperit. Totodată, la fiecare întemeietor de școală adevărul absolut, rațiunea și dreptatea diferă; și cum la fiecare dintre ei forma specifică pe care o îmbracă adevărul absolut, rațiunea și dreptatea este determinată la rândul ei de judecata lui subiectivă, de condițiile lui de viață, de erudiția și formația lui spirituală, în acest conflict dintre adevărurile absolute nu este posibilă o altă soluție decât tocirea contradicțiilor lor. De aici nu putea să rezulte decât un socialism eclectic, intermediar, ca cel care domină de fapt până astăzi mințile celor mai mulți muncitori socialiști din Franța și din Anglia, un amestec de considerații critice moderate, de teze economice și de reprezentări șablonarde de toate nuanțele ale diferiților întemeietori de secte privind viitorul societății, un amestec la care se ajunge cu atât mai ușor cu cât în vâltoarea discuțiilor diferitelor lui elemente componente li se tocesc mai repede colțurile ascuțite ale precizunii, așa cum se întâmplă cu prundișul dintr-un pârâu. Pentru a face din socialism o știință, el trebuia mai întâi situat pe un teren real.

II

Între timp, alături de filozofia franceză a secolului al XVIII-lea și în urma ei, se născuse filozofia germană modernă, care și-a găsit desăvârșirea la Hegel. Cel mai mare merit al ei a fost că s-a reîntors la dialectică ca la cea mai înaltă formă de gândire. Filozofii greci din antichitate erau toți dialecticieni înnăscuți, spontani, iar Aristotel, mintea cea mai universală dintre ei, a și

în septembrie 1832 și a durat până la jumătatea anului 1834.

¹² Nota EP: Proudhon a încercat să înființeze o bancă de schimb în timpul revoluției din 1848–1849. „Banque du peuple” a sa a fost înființată la Paris la 31 ianuarie 1849. Banca a funcționat circa două luni, numai pe hârtie: ea a dat faliment înainte de a începe să funcționeze normal, iar la începutul lunii aprilie a fost închisă.

cercetat formele esențiale ale gândirii dialectice. Filozofia modernă însă, cu toate că și aici dialectica a avut reprezentanți străluciți (de pildă Descartes și Spinoza), s-a împotmolit din ce în ce mai mult, mai ales sub influență engleză, în așa-numitul mod de gândire metafizic, care predomina aproape exclusiv și printre francezii secolului al XVIII-lea, cel puțin în lucrările lor pur filozofice. În afara filozofiei propriu-zise însă, ei au fost în stare să creeze capodopere ale dialecticii; ajunge să menționăm „Nepotul lui Rameau” de Diderot și „Disertație despre originea inegalității dintre oameni” de Rousseau. — Redăm aici pe scurt esența celor două metode de gândire.

Dacă supunem examenului gândirii natura sau istoria omenirii, sau propria noastră activitate intelectuală, la prima vedere ni se înfățișează imaginea unei împletiri infinite de conexiuni și interacțiuni, în care nimic nu rămâne ceea ce a fost, unde și cum a fost, ci în care totul se mișcă, se schimbă, se naște și piere. Vedem, așadar, mai întâi imaginea de ansamblu, în care amănuntele trec încă, mai mult sau mai puțin, pe al doilea plan: ne îndreptăm mai mult atenția asupra mișcării, asupra trecerilor și legăturii lor, decât asupra a ceea ce se mișcă, se transformă și se înlănțuie. Acest mod primitiv, naiv, dar corect în fond de a vedea lumea este propriu filozofiei antice grecești și a fost pentru prima oară exprimat limpede de Heraclit: totul este și în același timp nu este, căci totul *curge*, totul se află în permanentă schimbare, în permanent proces de naștere și de pieire. Dar acest mod de a vedea, oricât de bine ar sesiza el caracterul general al imaginii de ansamblu a fenomenelor, nu este totuși suficient pentru a explica amănuntele din care se compune această imagine de ansamblu; și atâta timp cât nu cunoaștem aceste amănunte, nu ne putem face o idee clară nici asupra imaginii de ansamblu. Pentru a cunoaște aceste amănunte, trebuie să le desprindem din conexiunea lor naturală sau istorică și să le cercetăm pe fiecare în parte, potrivit naturii lor, cauzelor și efectelor lor particulare etc. Aceasta este în primul rând sarcina științelor naturii și a istoriografiei, discipline care, din motive foarte întemeiate, nu au ocupat la grecii din epoca clasică decât un loc subordonat, pentru că grecii trebuiau să strângă mai întâi materialul necesar pentru aceasta. Abia după ce acest material este într-o oarecare măsură adunat, se poate păși la trierea lui critică, la compararea lui, respectiv la împărțirea în clase, ordine și specii. Începuturile cercetării exacte a naturii au fost dezvoltate de aceea abia de către grecii perioadei alexandrine¹³ și mai târziu, în evul mediu, de către

¹³ Nota EP: Perioada alexandrină în dezvoltarea științei ține din secolul al III-lea î.e.n. până în secolul al VII-lea e.n.; denumirea vine de la orașul egiptean Alexandria (situat pe țărmul Mării Mediterane), care era unul dintre cele mai mari centre ale legăturilor economice internaționale din acea epocă. În perioada alexandrină au cunoscut o mare dezvoltare o

arabi; o adevărată știință a naturii datează însă abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea, și de atunci încoace ea a progresat cu o rapiditate tot mai mare. Descompunerea naturii în părțile ei componente, separarea diferitelor procese și obiecte din natură în clase determinate, cercetarea structurii interne a corpurilor organice potrivit multiplelor lor forme anatomice, toate acestea au constituit condiția fundamentală a uriașelor progrese care au fost înregistrate în domeniul cunoașterii naturii în ultimii 400 de ani. Dar acest mod de cercetare ne-a lăsat și obiceiul de a concepe lucrurile și procesele din natură izolate unele de altele, în afara mării conexiuni generale, deci nu în mișcarea, ci în nemișcarea lor, nu ca realități schimbătoare prin însăși esența lor, ci ca lucruri fixe, imuabile, nu ca ceva viu, ci ca ceva mort. Transpus de Bacon și Locke din științele naturii în filozofie, acest fel de a vedea a dat naștere mărginirii specifice a ultimelor secole, modului de gândire metafizic.

Pentru metafizician, lucrurile și imaginile lor mintale, adică noțiunile, sunt obiecte izolate, imuabile, rigide, date odată pentru totdeauna, care trebuie cercetate unul după altul și independent unul de altul. El gândește numai în antiteze directe, fără niciun termen intermediar; felul lui de a vorbi este dada, nu-nu; tot ce e în plus vine de la necuratul. Pentru el un lucru ori există, ori nu există; și tot atâta de puțin un lucru poate să fie el însuși și totodată un altul. Pozitivul și negativul se exclud în mod absolut; între cauză și efect există de asemenea o opoziție rigidă. La prima vedere, acest mod de gândire ni se pare foarte evident, pentru că este modul de gândire al așa-numitului bun-simț. Numai că bunul-simț, oricât de respectabil ar fi în cadrul vieții de toate zilele, trece prin cele mai ciudate aventuri deîndată ce cutezăm să pășim în lumea vastă a cercetării, iar modul de gândire metafizic, oricât de justificat și chiar necesar ar fi în anumite domenii, mai mult sau mai puțin vaste, după natura obiectului, se lovește totuși de fiecare dată, mai curând sau mai târziu, de o limită dincolo de care devine unilateral, mărginit, abstract și se încurcă în contradicții de nerezolvat, pentru că în fața lucrurilor izolate uită de legătura dintre ele, în fața existenței lor uită de devenirea lor, de nașterea și pieirea lor, din cauza mișcării lor uită de mișcarea lor, pentru că din cauza copacilor nu vede pădurea. În viața de toate zilele știm, de pildă, și putem spune cu certitudine dacă un animal există sau nu; la o cercetare mai exactă vedem însă că aceasta este câteodată o problemă foarte complicată, lucru pe care-l știu foarte bine juriștii, care s-au străduit în zadar să găsească limita rațională dincolo de care suprimarea copilului în pânțele mamei devine omor; tot atât de imposibil este să stabilești momentul morții, întrucât fiziologia dovedește

serie de științe aplicate, mai ales: matematica și mecanica (Euclid și Arhimede), geografia, astronomia, anatomia, fiziologia ș.a.

că moartea nu este un act survenit deodată, instantaneu, ci un proces foarte îndelungat. Tot așa orice ființă organică este în fiecare clipă aceeași și nu este aceeași; în fiecare clipă ea asimilează materii aduse din afară și elimină altele, în fiecare clipă mor celule ale corpului său și se formează altele noi; după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, substanța acestui corp s-a reînnoit complet, a fost înlocuită prin alți atomi, astfel că orice ființă organică este mereu aceeași și totuși alta. La o examinare mai atentă vedem de asemenea că cei doi poli ai unei opoziții, cel pozitiv și cel negativ, sunt tot atât de inseparabili pe cât sunt de opuși și că, în pofida opoziției lor *totale*, ei se întrepătrund; vedem de asemenea că reprezentările de cauză și efect sunt valabile ca atare numai când sunt aplicate la un caz particular, dar că, deîndată ce privim cazul particular în conexiunea sa generală cu lumea în întregul ei, ele se contopesc, se dizolvă în reprezentarea interacțiunii universale, în care cauzele și efectele își schimbă mereu locul; ceea ce este acum sau aici efect devine dincolo sau apoi cauză, și invers.

Toate aceste procese și metode de gândire nu încap în limitele gândirii metafizice. Pentru dialectică însă, care prin însăși esența sa concepe lucrurile și imaginile lor mintale în conexiunea lor, în înălțuirea lor, în mișcarea lor, în nașterea și pieirea lor, procese ca acestea nu mai sunt tot atâtea confirmări ale propriului său mod de a proceda. Natura constituie piatra de încercare a dialecticii, și trebuie să recunoaștem științei moderne a naturii meritul de a ne fi furnizat pentru aceasta un material extrem de bogat, care sporește zi ce trece, dovedind astfel că în natură toate se petrec, în ultima instanță, dialectic, și nu metafizic; și anume metafizic, că ea nu se mișcă cu uniformitatea eternă a unui cerc ce se repetă continuu, ci parcurge o adevărată istorie. Aici trebuie să-l menționăm, în primul rând, pe Darwin, care a dat cea mai puternică lovitură concepției metafizice despre natură, dovedind că întreaga natură organică de astăzi, plantele și animalele, prin urmare și omul, este produsul unui proces de dezvoltare care a durat milioane de ani. Întrucât însă până acum cercetătorii naturii care au învățat să gândească dialectic pot fi numărați pe degete, acest conflict dintre rezultatele obținute și modul de gândire tradițional explică nemărginita confuzie care domnește în prezent în științele teoretice ale naturii și care duce la disperare pe dascăli ca și pe discipoli, pe autori ca și pe cititori.

Prin urmare, o prezentare exactă a universului, a dezvoltării sale și a dezvoltării omenirii, precum și a reflecției acestei dezvoltări în creierele oamenilor nu poate fi înfăptuită decât pe cale dialectică, ținând mereu seama de interacțiunea universală dintre naștere și pieire, dintre schimbările progresive și cele regresive. Și tocmai în acest sens s-a afirmat de la început filozofia germană modernă. Kant și-a început cariera științifică reducând sistemul solar imuabil al lui Newton și durată sa eternă — odată ce i-a fost dat faimosul

prim impuls — la un proces istoric: procesul nașterii Soarelui și a tuturor planetelor dintr-o masă nebuloasă în rotație. Și în același timp el a tras concluzia că odată cu apariția sistemului solar este dată în mod necesar și viitoarea lui dispariție. O jumătate de secol mai târziu, Laplace a fundamentat din punct de vedere matematic punctul de vedere al lui Kant, iar după altă jumătate de secol, spectroscopul a dovedit existența în spațiul cosmic a unor asemenea mase gazoase incandescente în diferite stadii de condensare.

Această filozofie germană modernă și-a găsit desăvârșirea în sistemul lui Hegel, care are marele merit de a fi prezentat pentru prima oară întreaga lume, naturală, istorică și spirituală, ca un proces, adică în continuă mișcare, schimbare, transformare și dezvoltare, și de a fi încercat să dezvăluie legătura internă a acestei mișcări și dezvoltări. Privită din acest punct de vedere, istoria omenirii nu mai apărea ca o încălcire haotică de acte de violență lipsite de sens, care, în fața scaunului de judecată al rațiunii filozofice, ajunse acum la maturitate, sunt toate la fel de condamnabile și pe care e bine să le uităm cât mai repede posibil, ci ca însuși procesul de dezvoltare a omenirii, gândirea având acum sarcina de a urmări mersul progresiv, ascendent al acestui proces de-alungul tuturor căilor sale întortocheate și de a dezvălui legitatea sa internă, care guvernează tot ceea ce aparent este întâmplător.

Sesizarea caracterului complet fals al idealismului german de până acum a dus în mod inevitabil la materialism, dar, să reținem, nu la materialismul metafizic, exclusiv mecanicist al secolului al XVIII-lea. În opoziție cu simpla condamnare naiv revoluționară a întregii istorii anterioare, materialismul modern vede în istorie procesul de dezvoltare a omenirii, proces ale cărui legi de mișcare își propune să le descopere. În opoziție cu concepția despre natură care domină nu numai la francezii din secolul al XVIII-lea, dar încă și la Hegel, potrivit căreia natura este un tot care se mișcă în cicluri restrânse, rămânând mereu identic cu sine însuși, cu corpuri cerești eterne — cum le-a conceput Newton — și cu specii imuabile de ființe organice — cum le-a conceput Linné —, materialismul modern sintetizează progresele cele mai noi ale științelor naturii, potrivit cărora natura are și ea istoria ei în timp, corpurile cerești ca și speciile de organisme care le populează, atunci când găsesc condiții favorabile, se nasc și pier, iar ciclurile, în măsura în care în genere rămân admisibile, capătă dimensiuni infinite mai grandioase. În ambele cazuri materialismul modern este prin excelență dialectic și nu mai are nevoie de o filozofie care să stea deasupra celorlalte științe. Din moment ce fiecare știință în parte este pusă în fața cerinței de a se edifica asupra locului pe care îl ocupă în conexiunea de ansamblu a lucrurilor și a cunoștințelor despre lucruri, orice știință specială despre această conexiune de ansamblu devine de prisos. Ceea ce rămâne ca element de sine stătător din toată filozofia de până acum este

știința despre gândire și despre legile ei — logica formală și dialectica. Tot restul se dizolvă în știința pozitivă despre natură și istorie.

Dar pe când această revoluționare în concepția despre natură s-a putut înfăptui numai în măsura în care cercetările puneau la dispoziție materialul pozitiv necesar cunoașterii, își făcuseră simțită influența o serie de evenimente istorice care au provocat o cotitură hotărâtoare în concepția despre istorie. În 1831 avusese loc la Lyon prima răscoală a muncitorilor; între 1838 și 1842 a ajuns la apogeu prima mișcare muncitorească pe scară națională, mișcarea cartiștilor englezi. Lupta de clasă dintre proletariat și burghezie trecea pe primul plan al istoriei celor mai avansate țări din Europa, pe măsură ce în aceste țări se dezvolta, pe de o parte, marea industrie și, pe de altă parte, dominația politică de curând cucerită a burgheziei. Teoriile economiei politice burgheze despre identitatea de interese dintre capital și muncă, despre armonia generală și bunăstarea generală ca urmare a liberei concurențe erau tot mai categoric dezmințite de fapte. Toate acestea nu mai puteau fi ignorate, tot așa cum nu putea fi ignorat nici socialismul francez și englez, care era expresia lor teoretică, deși foarte imperfectă. Dar vechea concepție idealistă despre istorie, care nu fusese încă înlăturată, nu cunoștea luptele de clasă bazate pe interese materiale și, în general, niciun fel de interese materiale; producția și toate relațiile economice erau pomenite numai în treacăt, ca elemente de importanță secundară ale „istoriei culturii”.

Faptele noi au impus o nouă cercetare a întregii istorii anterioare, și atunci s-a văzut că întreaga istorie anterioară, cu excepția stărilor primitive, a fost istoria unor lupte de clasă, că aceste clase sociale în luptă unele cu altele sunt de fiecare dată produsul relațiilor de producție și de schimb, într-un cuvânt al relațiilor economice din epoca respectivă; că, prin urmare, structura economică a societății din fiecare perioadă istorică dată constituie baza reală care explică, în ultimă instanță, întreaga suprastructură — instituțiile juridice și politice, precum și concepțiile religioase, filozofice și de altă natură din perioada istorică respectivă. Hegel eliberase de metafizică concepția despre istorie, făcând-o dialectică, dar concepția sa despre istorie era în esență idealistă. Acum idealismul fusese izgonit din ultimul său refugiu, din concepția despre istorie, se crease o concepție materialistă despre istorie și se găsisese calea pentru a explica conștiința oamenilor prin existența lor, în loc să se explice, ca până acum, existența lor prin conștiința lor.

În consecință, socialismul nu mai apărea acum ca o descoperire întâmplătoare a cutărei sau cutărei minți geniale, ci ca un produs necesar al luptei dintre două clase apărute ca urmare a dezvoltării istorice, proletariatul și burghezia. Sarcina lui nu mai consta în a elabora un sistem cât mai perfect al societății, ci în a cerceta procesul istoric-economic din care au rezultat în mod

necesar aceste clase și antagonismul dintre ele și în a descoperi, în situația economică creată de acest proces, mijloacele pentru rezolvarea conflictului. Dar socialismul de până acum era tot atât de incompatibil cu această concepție materialistă pe cât era de incompatibilă concepția despre natură a materialismului francez cu dialectica și cu științele moderne ale naturii. Socialismul de până acum, deși a criticat modul de producție capitalist existent și consecințele lui, n-a putut să-l explice și deci nici să-i vină de hac; el n-a putut decât să-l respingă pur și simplu ca pe ceva rău. Cu cât se indigna mai mult împotriva exploatării clasei muncitoare, inseparabilă de acest mod de producție, cu atât mai puțin era în stare să arate limpede în ce constă această exploatare și modul în care ia naștere. Se puneă însă problema, pe de o parte, de a prezenta modul de producție capitalist în conexiunea lui istorică și de a arăta necesitatea lui într-o perioadă istorică determinată, deci și necesitatea pieirii lui, iar pe de altă parte de a dezvălui și caracterul lui intern, încă neexplorat. Aceasta s-a realizat datorită descoperirii plusvalorii. S-a demonstrat că însușirea muncii neplătite este forma fundamentală a modului de producție capitalist și a exploatării muncitorului care rezultă din acest mod de producție; că chiar dacă capitalistul cumpără forța de muncă a muncitorului său la valoarea integrală pe care aceasta o are ca marfă pe piața de mărfuri, el scoate totuși din ea o valoare mai mare decât aceea cu care a plătit-o; și că această plusvaloare formează, în ultimă instanță, suma de valoare din care se acumulează în mâinile claselor avute masa de capital în continuă creștere. Astfel a fost explicat felul în care decurge producția capitalistă și în care se produce capitalul.

Aceste două mari descoperiri — concepția materialistă despre istorie și dezvăluirea secretului producției capitaliste cu ajutorul plusvalorii — le datorăm lui Marx. Prin aceste descoperiri socialismul a devenit o știință, care urmează acum să fie elaborată în continuare în toate amănuntele și conexiunile ei.

III

Concepția materialistă despre istorie pornește de la teza că producția, și alături de producție schimbul produselor ei, constituie baza oricărei orânduiri sociale; că, în fiecare societate care apare în istorie, repartitia produselor, și odată cu ea împărțirea socială în clase sau stări sociale, este determinată de ce anume se produce, cum se produce și de felul în care se face schimbul acestor produse. Prin urmare, cauzele ultime ale oricăror prefaceri sociale și revoluții politice nu trebuie căutate în mintea oamenilor, în înțelegerea tot mai mare a

adevărului etern și a dreptății, ci în schimbările care au loc în modul de producție și de schimb; ele nu trebuie căutate în *filozofia*, ci în *economia* epocii respective. Dacă oamenii ajung să-și dea seama că instituțiile sociale existente sunt iraționale și nedrepte, că „nonsens devine rațiunea și binefacerea o plagă”¹⁴, aceasta nu este decât un indiciu că în metodele de producție și în formele de schimb s-au produs pe nesimțite transformări cu care orânduirea socială, croită pe măsura condițiilor economice anterioare, nu se mai potrivește. De aici rezultă de asemenea că și mijloacele pentru înlăturarea racilelor descoperite trebuie să existe — mai mult sau mai puțin dezvoltate — tot în relațiile de producție schimbate. Aceste mijloace nu trebuie *inventate*, născocite din minte, ci trebuie *descoperite*, cu ajutorul minții, în faptele materiale existente ale producției.

Cum stau din acest punct de vedere lucrurile cu socialismul contemporan?

Este un lucru acum aproape îndeobște recunoscut că orânduirea socială existentă a fost creată de către actuala clasa dominantă, de către burghezie. Modul de producție propriu burgheziei, care de la Marx încoace este numit modul de producție capitalist, era incompatibil cu privilegiile locale, feudale și cu legăturile personale reciproce ale orânduirii feudale; burghezia a sfărâmat orânduirea feudală, și pe ruinele ei a ridicat orânduirea socială burgheză, imperiul liberei concurențe, al libertății de deplasare și de domiciliere, al egalității în drepturi a posesorilor de mărfuri, într-un cuvânt toate splendorile burgheze. Modul de producție capitalist se putea dezvolta acum nestânjenit. De când aburul și noile mașini-unelte au transformat vechea manufactură în marea industrie, forțele de producție create sub conducerea burgheziei s-au dezvoltat cu o repeziciune și în proporții nemaipomenite până atunci. Dar după cum la timpul lor manufactura și meșteșugurile, perfecționate sub influența acesteia, intraseră în conflict cu cătușele feudale ale breslelor, tot așa marea industrie, ajunsă la o treaptă mai înaltă a dezvoltării ei, intră în conflict cu barierele în care o ține îngrădit modul de producție capitalist. Forma burgheză în care sunt folosite noile forțe de producție a devenit neîncăpătoare pentru ele, iar acest conflict dintre forțele de producție și modul de producție nu este un conflict născut în mintea oamenilor; ca, de pildă, conflictul dintre păcatul originar al omului și justiția divină, ci sălășluiește în faptele reale, există în mod obiectiv, în afara noastră, independent de voința sau de acțiunea chiar a acelor oameni care i-au dat naștere. Socialismul contemporan nu este altceva decât reflectarea în gândire a acestui conflict real, oglindirea lui în primul rând în mintea clasei care suferă direct de pe urma lui, a clasei

¹⁴ Nota EP: Cuvintele lui Mefistofel din opera lui Goethe „Faust”.

muncitoare.

Dar în ce constă acest conflict?

Înainte apariției producției capitaliste, adică în evul mediu, pretutindeni exista mica producție, bazată pe proprietatea privată a celor ce muncesc asupra mijloacelor lor de producție; la țară — agricultura practică de micii țărani, liberi sau dependenți, la orașe — meșteșugul. Mijloacele de muncă — pământul, uneltele agricole, atelierul, sculele — erau mijloace de muncă individuale, destinate folosinței individuale, prin urmare, în mod necesar sărăcăcioase, mărunte, reduse. Dar tocmai de aceea ele aparțineau, de regulă, producătorului însuși. A concentra, a dezvolta aceste mijloace de producție fărâmițate și mărunte, a le preface în puternice pârghii de producție din zilele noastre — iată rolul istoric al *modului de producție capitalist* și al purtătoarei lui, burghezia. Felul în care burghezia a îndeplinit acest rol de-a lungul istoriei, începând din secolul al XV-lea, trecând prin cele trei trepte: cooperarea simplă, manufactura și marea industrie, a fost descris în amănunțime de Marx în secțiunea a patra a „Capitalului”. Dar burghezia, după cum a demonstrat Marx în aceeași secțiune, nu putea să transforme aceste mijloace de producție reduse în forțe de producție gigantice fără a le transforma din mijloace de producție individuale în mijloace de producție sociale, care pot fi folosite numai de o *colectivitate de oameni*. În locul roții de tors, al războiului de țesut manual și al ciocanului fierarului au apărut mașina de filat, războiul de țesut mecanic, ciocanul cu aburi; locul atelierului l-a luat fabrica, care reclama cooperarea a sute și mii de muncitori. Și întocmai ca și mijloacele de producție, producția însăși s-a transformat dintr-un șir de acte individuale într-un șir de acte sociale, iar produsele din produse ale unor indivizi în produse sociale. Firul, țesătura, obiectele de metal care ieșeau acum din fabrică erau produsul muncii colective a numeroși muncitori, prin mâinile cărora trebuiau să treacă pe rând până să fie gata. Niciunul dintre muncitori nu mai putea spune despre ele: eu le-am făcut, sunt produsul *meu*.

Acolo însă unde forma fundamentală a producției este diviziunea spontană a muncii, care a apărut treptat și fără niciun plan în cadrul societății, ea imprimă produselor forma de *mărfuri*, al căror schimb reciproc, cumpărarea și vânzarea, dă diferiților producători posibilitatea să-și satisfacă variatele lor nevoi. Așa stăteau lucrurile în evul mediu. Țăranul, de pildă, vindea meșteșugarului produse agricole și cumpăra în schimb de la acesta produse meșteșugărești. În această societate de producători individuali, de producători de mărfuri, pătrunse acum noul mod de producție. În mijlocul diviziunii muncii, care s-a format în mod spontan, fără niciun plan și care domnea în întreaga societate, el a introdus diviziunea muncii pe bază de plan în fiecare fabrică în parte; alături de producția *individuală* a apărut producția *socială*.

Produsele amândurora se vindeau pe aceeași piață, așadar la prețuri cel puțin aproximativ egale. Dar organizarea pe bază de plan era mai puternică decât diviziunea spontană a muncii; datorită muncii sociale, fabricile produceau mai ieftin decât micii producători individuali. Producția individuală a fost învinsă rând pe rând în toate domeniile, producția socială a revoluționat în întregime vechiul mod de producție. Dar acest caracter revoluționar al producției sociale a fost atât de puțin înțeles, încât, dimpotrivă, ea a fost introdusă ca un mijloc pentru ridicarea și stimularea producției de mărfuri. Producția socială a fost nemijlocit determinată de anumite pâghii deja existente ale producției de mărfuri și ale schimbului de mărfuri: capitalul comercial, meșteșugurile, munca salariată. Prin faptul că ea însăși a apărut ca o formă nouă a producției de mărfuri, formele de însușire caracteristice producției de mărfuri au rămas întrutotul valabile și pentru ea.

În forma specifică a producției de mărfuri din evul mediu nici nu se putea pune problema: cui trebuie să-i aparțină produsul muncii. Producătorul individual îl producea, de regulă, din materia primă care-i aparținea și pe care o producea adesea el însuși, cu propriile lui mijloace de muncă și prin muncă manuală efectuată de el însuși sau de familia sa. Astfel, producătorul nici nu avea nevoie să-și însușească produsul, acesta îi aparținea de la sine. Proprietatea asupra produselor se baza, așadar, *pe munca proprie*. Chiar și atunci când se recurgea la ajutor străin, acesta juca, de regulă, numai un rol secundar, și adesea, în afară de salariu, primea și altă retribuție; ucenicul și calfa din cadrul breslelor lucrau nu atât pentru întreținere și salariu, cât mai ales în vederea propriei lor calificări ca meșteri. Au urmat concentrarea mijloacelor de producție în mari ateliere și în manufacturi, transformarea lor în mijloace de producție într-adevăr sociale. Dar mijloacele de producție și produsele sociale tot mai erau privite ca mijloace de producție și produse ale unor indivizi izolați. Dacă până atunci posesorul mijloacelor de muncă își însușise produsul pentru că, de regulă, era propriul său produs, iar ajutorul dat de munca străină constituia numai o excepție, acum posesorul mijloacelor de muncă continua să-și însușească produsul, deși acesta nu mai era *produsul său*, ci exclusiv produsul *muncii altuia*. Astfel, produsele muncii sociale nu mai erau însușite acum de către aceia care pusese realmente în mișcare mijloacele de producție și care fabricaseră realmente produsele, ci de către *capitalist*. Mijloacele de producție și producția au devenit în esență *sociale*. Dar ele rămân subordonate unei forme de însușire care are ca premisă producția privată a unor indivizi izolați, în cadrul căreia deci fiecare este proprietarul propriului său produs și îl duce la piață. Modul de producție este subordonat

acestei forme de însușire, cu toate că el suprimă premisele ei¹⁵. În această contradicție, care imprimă noului mod de producție caracterul lui capitalist, *se află în germene toate conflictele epocii contemporane*. Pe măsură ce noul mod de producție a început să domine în toate ramurile hotărâtoare ale producției și în toate țările care joacă un rol economic hotărâtor, înlăturând prin aceasta producția individuală cu excepția câtorva rămășițe neînsemnate, *trebuia să iasă mai mult la iveală incompatibilitatea dintre producția socială și însușirea capitalistă*.

Primii capitaliști au găsit, după cum am arătat, forma muncii salariate deja existentă. Dar munca salariată exista doar ca excepție, ca îndeletnicire auxiliară, secundară, ca o stare tranzitorie. Țăranul care se ducea pentru un timp să muncească cu ziua avea cele câteva pogoane de pământ ale sale, de pe urma cărora putea să trăiască la nevoie. Regulamentul breslelor se îngrijea ca calfa de astăzi să devină meșterul de mâine. Dar, de îndată ce mijloacele de producție s-au transformat în mijloace de producție sociale concentrate în mâinile capitaliștilor, situația s-a schimbat. Mijloacele de producție, ca și produsul micului producător individual, s-au depreciat din ce în ce mai mult; acestuia din urmă nu-i rămânea altă ieșire decât să muncească în schimbul unui salariu la capitalist. Munca salariată, altădată o excepție și o îndeletnicire auxiliară, a devenit o regulă și forma fundamentală a întregii producții; dintr-o îndeletnicire secundară ca până acum, ea a devenit activitatea exclusivă a muncitorului. Muncitorul care efectua muncă salariată numai în mod sporadic s-a transformat în muncitor salariat pe viață. Numărul muncitorilor salariați pe viață a sporit totodată enorm și datorită faptului că simultan s-a prăbușit orânduirea feudală, au fost desființate suitele seniorilor feudali, au fost izgoniți țăranii de pe pământurile lor etc. Se săvârșise separarea dintre mijloacele de producție concentrate în mâinile capitaliștilor, pe de o parte, și producătorii care nu posedau altceva decât forța lor de muncă, pe de altă parte. *Contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se manifestă ca antagonism între proletariat și burghezie*.

Am văzut că modul de producție capitalist a pătruns într-o societate de producători de mărfuri, de producători individuali, ale căror legături sociale

¹⁵ Nu este nevoie să arătăm aici că, chiar dacă *forma* de însușire rămâne aceeași, totuși *caracterul* însușirii, adică procesul însușirii descris mai sus, a fost în aceeași măsură revoluționar ca și modul de producție. Dacă-mi însușesc propriul meu produs sau îmi însușesc produsul altora, acestea sunt, firește, două feluri foarte diferite de însușire. În treacăt fie spus: munca salariată, în care există deja în germene întregul mod de producție capitalist, este foarte veche; ca fenomen izolat și sporadic, ea a existat timp de secole alături de sclavie. Dar acest germene a putut să se dezvolte și să devină modul de producție capitalist abia atunci când au fost create condițiile istorice necesare.

erau mijlocite prin schimbul produselor lor. Dar ceea ce caracterizează orice societate la baza căreia stă producția de mărfuri este faptul că, în cadrul ei, producătorii nu mai sunt stăpâni pe propriile lor relații sociale. Fiecare produce fără să țină seamă de alții, cu mijloacele de producție pe care le posedă întâmplător și pentru nevoia sa specială de schimb. Nimeni nu știe ce cantitate din articolul pe care-l produce el se află pe piață și ce cantitate din acest produs este în genere necesară; nimeni nu știe dacă există o cerere reală pentru produsul său individual, dacă își va scoate cheltuielile sau dacă în genere îl va putea vinde. În producția socială domnește anarhia. Dar producția de mărfuri, ca oricare altă formă de producție, are legile ei specifice, inerente, inseparabile de ea; și aceste legi se impun, în pofida anarhiei, în cadrul ei și prin ea. Ele se manifestă în singura formă de legături sociale care subzistă, schimbul, impunându-se producătorilor individuali ca legi coercitive ale concurenței. Ele le sunt deci necunoscute la început înșiși acestor producători și trebuie să fie descoperite de ei treptat, pe baza unei experiențe îndelungate. Ele își croiesc drum, așadar, fără producători și împotriva producătorilor, ca legi naturale ale formei lor de producție și care acționează orbește. Produsul îi domină pe producători.

În societatea medievală, mai ales în primele secole, producția era destinată mai cu seamă consumului propriu. Ea satisfăcea în mod precumpănitor nevoile producătorului și ale familiei sale. Acolo unde, cum era cazul la țară, existau relații de dependență personală, producția servea și la satisfacerea nevoilor seniorului feudal. Aici nu avea loc, prin urmare, niciun schimb, și de aceea produsele nici nu căpătau caracterul de mărfuri. Familia țăranului producea aproape tot ce-i trebuia — unelte și îmbrăcăminte, ca și produse alimentare. Abia atunci când ea a ajuns să producă un surplus peste propriile ei nevoi și peste dările în natură datorate seniorului feudal, abia atunci a produs și mărfuri; acest surplus aruncat în procesul schimbului social și oferit spre vânzare a devenit marfă. Meșteșugarii de la orașe au trebuit, desigur, să producă de la bun început în vederea schimbului. Dar și dânsii își acopereau cea mai mare parte a nevoilor lor personale prin muncă proprie; ei aveau grădini și mici ogoare; își trimiteau vitele la pășunat în pădurea comună, care le mai furniza, pe deasupra, lemne de construcție și de foc; femeile torceau in, lână etc. Producția în vederea schimbului, producția de mărfuri, abia lua naștere. De aici — schimb limitat, piață limitată, mod de producție stabil, izolare locală față de lumea exterioară, unire locală în interior: *marca* la țară, *breslele* la oraș.

Dar odată cu extinderea producției de mărfuri și mai ales cu apariția modului de producție capitalist au intrat în acțiune, mai fățiș și mai puternic, și legile, până atunci latente, ale producției de mărfuri. Vechile legături au fost

slăbite, vechile bariere sfărâmate, iar producătorii s-au transformat din ce în ce mai mult în producători de mărfuri independenți, izolați. Anarhia producției sociale a ieșit la iveală și s-a accentuat tot mai mult. Dar instrumentul principal cu ajutorul căruia modul de producție capitalist a sporit această anarhie din producția socială era tocmai opusul anarhiei, și anume organizarea crescândă a producției ca producție socială în fiecare întreprindere în parte. Cu ajutorul acestei pârgхии, modul de producție capitalist a pus capăt tihnei stabilității de altădată. Oriunde era introdus într-o ramură industrială oarecare, el nu mai răbda alături de el nicio altă metodă de producție mai veche. Oriunde punea stăpânire pe vreun meșteșug, vechiul meșteșug era distrus. Câmpul de muncă devenea un câmp de luptă. Marile descoperiri geografice și colonizările care le-au urmat au sporit numărul piețelor de desfacere și au grăbit transformarea meșteșugului în manufactură. Lupta a izbucnit nu numai între diferiții producători locali; luptele locale au luat, la rândul lor, proporțiile unor lupte naționale, ajungându-se la războaiele comerciale din secolele al XVI-lea și al XVIII-lea¹⁶. În sfârșit, marea industrie și formarea pieței mondiale au dat acestei lupte un caracter universal și, în același timp, o violență nemaîntâlnită. În relațiile dintre capitaliști, ca și dintre ramuri industriale întregi și țări întregi, problema existenței este hotărâtă în funcție de gradul în care condițiile naturale sau artificiale ale producției sunt mai mult sau mai puțin favorabile. Cel învins este înlăturat fără milă. Este lupta darwinistă pentru existență individuală transpusă cu o înverșunare înzecită din natură în societate. Starea naturală a animalului apare ca apogeu al dezvoltării omenestii. Contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se prezintă acum ca o *contradicție între organizarea producției înăuntrul fiecărei fabrici și anarhia în producție din întreaga societate*.

Modul de producție capitalist se mișcă în cadrul acestor două forme de manifestare ale contradicției care-i este immanentă prin însăși originea lui, descriind fără posibilitate de ieșire acel „cerc vicios” descoperit încă de Fourier. Ceea ce însă Fourier nu a putut încă să vadă pe atunci, firește, este faptul că acest cerc se micșorează treptat, că mișcarea reprezintă mai curând o spirală și că, asemenea mișcării planetelor, ea trebuie să se încheie, ciocnindu-se de centru. Forța motrice a anarhiei sociale în producție transformă tot mai mult

¹⁶ Este vorba de seria de războaie purtate în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea de cele mai mari state europene pentru hegemonie în comerțul cu India și cu America și pentru acapărarea de piețe coloniale. Inițial, principalele țări rivale au fost Anglia și Olanda (războaie tipic comerciale au fost războaiele anglo-olandeze din 1652–1654, 1664–1667 și 1672–1674), ulterior lupte hotărâtoare s-au dat între Anglia și Franța. Din toate aceste războaie a ieșit învingătoare Anglia, în mâinile căreia s-a concentrat, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape întregul comerț mondial.

marea majoritate a oamenilor în proletari, iar masele proletare, la rândul lor, vor pune în cele din urmă capăt anarhiei în producție. Forța motrice a anarhiei sociale în producție transformă posibilitatea nelimitată de perfecționare a mașinilor folosite în marea industrie într-un imperativ pentru fiecare capitalist industrial în parte, silindu-l să-și perfecționeze tot mai mult mașinile, dacă nu vrea să piară. Dar a perfecționa mașinile înseamnă a face de prisos o anumită cantitate de muncă omenească. Dacă introducerea și sporirea numărului mașinilor înseamnă înlăturarea a milioane de muncitori manuali și înlocuirea lor printr-un număr mic de muncitori care lucrează la mașină, perfecționarea mașinilor înseamnă înlăturarea, în număr tot mai mare, a însăși muncitorilor care lucrează la mașină și, în ultima instanță, crearea unui număr de muncitori salariați disponibili, care depășește nevoile medii de brațe de muncă ale capitalului. Masa de muncitori neocupați formează o adevărată armată industrială de rezervă, cum am numit-o încă în 1845¹⁷, disponibilă pentru perioadele în care industria lucrează din plin și aruncată în stradă de crahul care urmează în mod necesar, o ghiulea care atârână întotdeauna de picioarele clasei muncitoare în lupta ei pentru existență împotriva capitalului, un regulator care menține salariul la nivelul scăzut corespunzător nevoilor capitalului. Așa se face că mașina, ca să folosim cuvintele lui Marx, devine cea mai puternică armă de luptă a capitalului împotriva clasei muncitoare, că mijlocul de muncă smulge în permanență din mâna muncitorului mijlocul de subzistență, că propriul produs al muncitorului se transformă într-o unealtă de înrobire a muncitorului. Așa se face că din capul locului economisirea mijloacelor de muncă devine totodată cea mai necruțătoare risipă de forță de muncă și un jaf față de condițiile normale de exercitare a muncii; că mașina, cel mai puternic mijloc pentru scurtarea timpului de muncă, se transformă în mijlocul cel mai infailibil pentru a preface întreaga viață a muncitorului și a familiei sale în timp de muncă disponibil pentru valorificarea capitalului; așa se face că munca excesivă a unei părți a clasei muncitoare determină șomajul celeilalte părți și că marea industrie, care cutreieră tot globul pământesc în goană după noi consumatori, restrânge la ea acasă consumul maselor muncitoare la un minim egal cu înfometarea, subminându-și astfel propria ei piață internă. „Legea care menține întotdeauna echilibrul dintre suprapopulația relativă, adică armata industrială de rezervă, și volumul și energia acumulării de capital îl leagă pe muncitor mai strâns de capital decât îl ținutau de stâncă pe Prometeu piroanele lui Hefaistos. Ea determină o acumulare de mizerie corespunzătoare acumulării de capital. Prin urmare, acumulare de bogăție

¹⁷ *Lage der arbeitenden Klasse in England*, p. 109.

la un pol înseamnă, totodată, acumulare de mizerie, de muncă chinuitoare, de sclavie, de ignoranță, de abrutizare și de degradare morală la celălalt pol, adică la clasa *care produce propriul ei produs sub formă de capital*¹⁸. Or, a aștepta de la modul de producție capitalist o altă repartitie a produselor e tot una cu a cere electrozilor unei baterii să nu descompună apa cât timp sunt legați cu bateria și să nu dezvolte oxigen la polul pozitiv și hidrogen la polul negativ.

Am văzut că posibilitatea de perfecționare a mașinilor moderne, împinsă la extrem, se transformă, datorită anarhiei din producție ce domnește în societate, într-un imperativ pentru fiecare capitalist industrial în parte, silindu-l să-și perfecționeze neconținut mașinile, să sporească neconținut forța lor productivă. Tot așa se transformă pentru el într-un imperativ și simpla posibilitate existentă de fapt de a lărgi sfera producției sale. Enorma forță de extindere a mării industrii, față de care forța de dilatare a gazelor este un adevărat joc de copil, se manifestă acum ca o nevoie de extindere calitativă și cantitativă, care desfidă orice rezistență. Această rezistență o constituie consumul, posibilitatea de desfacere, piețele pentru produsele mării industrii. Dar posibilitatea de lărgire, atât extensivă cât și intensivă, a piețelor este supusă în primul rând cu totul altor legi, care acționează mult mai puțin energetic. Lărgirea piețelor nu poate ține pasul cu extinderea producției. Conflictul devine inevitabil, și, deoarece nu poate să ducă la o rezolvare atâta timp cât nu sfârșim însuși modul de producție capitalist, el devine periodic. Producția capitalistă creează un nou „cerc vicios”.

Într-adevăr, începând din 1825, când a izbucnit prima criză generală, întreaga lume industrială și comercială, producția și schimbul tuturor popoarelor civilizate și ale anexelor lor mai mult sau mai puțin barbare deraiază cam o dată la zece ani. Comerțul stagnează, piețele sunt supraaglomerate de cantități imense de produse care zac nefolosite și nu pot fi vândute, banii numerar dispar din circulație, creditul încetează, fabricile își suspendă activitatea, masele muncitoare duc lipsă de mijloace de subzistență pentru că au produs prea multe mijloace de subzistență, falimentele și vânzările silite se țin lanț. Stagnarea durează ani de zile, forțele de producție și produsele sunt irosite și distruse în masă, până când stocurile de mărfuri îngrămadite sunt, în sfârșit, plasate la un preț mai mult sau mai puțin scăzut, până când producția și schimbul pornesc treptat din nou. Încetul cu încetul, ritmul se accelerează, pasul devine trap, trapul industrial devine galop, care se întetește, la rândul lui, până devine goana nebună a unei adevărate steeple-chase¹⁹ a industriei,

¹⁸ K. Marx. *Capitalul*, p. 671.

¹⁹ Nota CȘ: Cursă cu obstacole (din engleză).

comerțului, creditului și speculației, pentru a ajunge în cele din urmă, după salturile cele mai primejdioase, din nou în groapa crahului. Și mereu la fel. Din 1825 până acum am trecut de cinci ori prin asemenea crize, și în momentul de față (1877) avem parte de a șasea. Iar caracterul acestor crize se conturează atât de precis, încât Fourier le-a definit pe toate când a caracterizat-o pe cea dintâi drept crize pléthorique, criză din cauza abundenței.

În crize, contradicția dintre producția socială și însușirea capitalistă se manifestă în mod violent. Circulația mărfurilor încetează temporar; mijlocul de circulație, banii, devine o piedică pentru circulație; toate legile producției și circulației de mărfuri sunt răsturnate. Conflictul economic a atins punctul culminant: *modul de producție se răzvrătește împotriva modului de schimb*.

Faptul că organizarea socială a producției înăuntrul fabricii s-a dezvoltat într-atât, încât a devenit incompatibilă cu anarhia în producție din societate, care există paralel cu ea și deasupra ei, — acest fapt devine evident pentru capitaliștii înșiși datorită concentrării forțate a capitalurilor care are loc în timpul crizelor, în urma ruinării multor mari capitaliști și a și mai multor mici capitaliști. Întregul mecanism al modului de producție capitalist nu mai poate face față presiunii forțelor de producție pe care el însuși le-a generat. Modul de producție capitalist nu mai poate transforma întreaga masă de mijloace de producție în capital, ele zac nefolosite, și tocmai de aceea stă nefolosită și armata industrială de rezervă. Mijloace de producție, mijloace de subzistență, muncitori disponibili, toate elementele producției și ale avuției generale există din abundență. Dar „abundența devine izvor de mizerie și de lipsuri” (Fourier), pentru că tocmai ea este aceea care împiedică transformarea mijloacelor de producție și a mijloacelor de subzistență în capital. Căci în societatea capitalistă mijloacele de producție nu pot intra în funcțiune dacă nu s-au transformat mai întâi în capital, în mijloace de exploatare a forței de muncă omenești. Ca o fantomă se interpune între muncitori, de o parte, și mijloacele de producție și mijloacele de subzistență, de altă parte, necesitatea ca ele să capete caracterul de capital. Numai această necesitate împiedică unirea pârghiilor materiale cu pârghiile umane ale producției; numai aceasta oprește mijloacele de producție să funcționeze și pe muncitori să muncească și să trăiască. Pe de o parte, așadar, modul de producție capitalist se dovedește incapabil să mai administreze aceste forțe de producție. Pe de altă parte, însăși aceste forțe de producție tind tot mai impetuos spre desființarea acestei contradicții, spre eliberarea lor de caracterul de capital, *spre recunoașterea în fapt a caracterului lor de forțe de producție sociale*.

Reacția forțelor de producție în uriașa creștere împotriva caracterului lor de capital, necesitatea tot mai mare de a se recunoaște natura lor socială, silesc însăși clasa capitaliștilor să le trateze tot mai mult ca forțe de producție

sociale, în măsura în care acest lucru este în genere cu puțință în cadrul relațiilor capitaliste. Atât perioada de maximă activitate industrială, cu creditul ei umflat peste măsură, cât și crahul însuși, prin ruinarea unor mari întreprinderi capitaliste, duc la acea formă de socializare a unor mase mari de mijloace de producție, pe care o întâlnim la diferitele feluri de societăți pe acțiuni. Unele din aceste mijloace de producție și de comunicație sunt din capul locului atât de colosale încât exclud, ca, de pildă, căile ferate, orice altă formă de exploatare capitalistă. Dar pe o anumită treaptă de dezvoltare, nici această formă nu mai este suficientă; marii producători dintr-o ramură industrială a unei țări se unesc într-un „trust”, într-o uniune având ca scop reglementarea producției; ei hotărăsc cantitatea totală care trebuie produsă, o repartizează între ei și impun astfel prețul de vânzare fixat dinainte. Cum însă asemenea trusturi se destramă în majoritatea cazurilor la prima conjunctură defavorabilă, ele duc tocmai prin aceasta la o și mai mare concentrare a socializării; întreaga ramură industrială se transformă într-o unică mare societate pe acțiuni, iar concurența din interiorul țării face loc monopolului acestei societăți unice pe țară. Așa s-au petrecut lucrurile încă în 1890 cu producția engleză de alcalii, care acum, după fuziunea celor 48 de fabrici mari, este concentrată în mâna unei singure societăți, cu o conducere unică, având un capital de 120 000 000 de mărci.

În trusturi, libera concurență se transformă în monopol, producția neplanificată a societății capitaliste capitulează în fața producției planificate a viitoarei societăți socialiste. Ce-i drept, la început numai spre folosul și binele capitaliștilor. Dar în această formă exploatarea devine atât de evidentă, încât trebuie să se prăbușească. Niciun popor n-ar tolera timp îndelungat o producție condusă de trusturi, o exploatare atât de fățișă a colectivității de către o mică bandă de indivizi care trăiesc din tăierea cupoanelor.

Într-un fel sau altul, cu sau fără trusturi, în cele din urmă reprezentantul oficial al societății capitaliste, statul, este nevoit²⁰ să preia conducerea pro-

²⁰ Spun *este nevoit*, căci numai în cazul când mijloacele de producție sau de comunicație vor crește *într-adevăr* prea mult pentru a fi conduse prin societăți pe acțiuni, când, prin urmare, etatizarea va deveni inevitabilă *din punct de vedere economic*, numai în acest caz etatizarea va însemna — chiar dacă va fi înfăptuită de statul actual — un progres economic, un nou pas spre luarea în stăpânire a tuturor forțelor de producție de către societatea însăși. Dar în ultima vreme, de când Bismarck s-a lansat pe calea etatizării, s-a ivit un anumit fals socialism care a și degenerat pe alocuri în servilism și care declară din capul locului socialistă, orice etatizare, chiar și cea făcută de Bismarck. Într-adevăr, dacă crearea monopolului de stat al tutunului ar avea un caracter socialist, atunci Napoleon și Metternich s-ar număra și ei printre întemeietorii socialismului. Dacă statul belgian, din considerente politice și financiare foarte banale, și-a construit singur principalele sale linii de cale ferată, dacă, fără nicio necesitate economică, Bismarck a etatizat principalele linii

ducției. Necesitatea transformării în proprietate de stat apare în primul rând la marile întreprinderi de comunicație: poștă, telegraf, căi ferate.

Dacă crizele au dezvăluit incapacitatea burgheziei de a mai administra forțele de producție moderne, transformarea marilor întreprinderi de producție și de comunicație în societăți pe acțiuni, trusturi și proprietate de stat dovedește că burghezia este de prisos în acest scop. Toate funcțiunile sociale ale capitalistului sunt îndeplinite acum de funcționari salariați. Capitalistul nu mai are altă activitate socială decât să încaseze venituri, să taie cupoane și să joace la bursă, unde diferiții capitaliști își smulg unii altora capitalurile.

Dacă mai înainte modul de producție capitalist înlătura pe muncitori, acum el înlătură și pe capitaliști, trecându-i, întocmai ca pe muncitori, în rândurile populației excedentare, chiar dacă nu-i trece încă, deocamdată, în rândurile armatei industriale de rezervă.

Dar nici transformarea în societăți pe acțiuni și trusturi, nici transformarea în proprietate de stat nu înlătură caracterul de capital al forțelor de producție. La societățile pe acțiuni și trusturi, acest lucru este evident. Iar statul modern nu este, în rândul lui, decât organizația pe care și-o creează societatea burgheză pentru a menține condițiile exterioare generale ale modului de producție capitalist împotriva unor încălcări atât din partea muncitorilor, cât și din partea unor capitaliști. Statul modern, oricare ar fi forma sa, este prin însăși esența sa o mașină capitalistă, statul capitaliștilor, întruchiparea capitalismului colectiv. Cu cât preia în proprietatea sa mai multe forțe de producție, cu atât mai mult devine el realmente capitalist colectiv, cu atât exploatează mai mulți cetățeni. Muncitorii rămân muncitori salariați, proletari. Relațiile capitaliste nu sunt suprimate, ci, dimpotrivă, sunt împinse la limita extremă. Dar odată atinsă această limită extremă, se produce o răsturnare. Proprietatea de stat asupra forțelor de producție nu constituie o rezolvare a conflictului; ea conține însă în sine mijlocul formal, posibilitatea rezolvării lui.

Această rezolvare nu poate consta decât în recunoașterea efectivă a caracterului social al forțelor de producție moderne, prin urmare în punerea în concordanță a modului de producție, de însușire și de schimb cu caracterul

de cale ferată din Prusia numai pentru a le putea organiza și folosi mai bine în caz de război, pentru a face din funcționarii de la calea ferată o turmă de alegători care să voteze pentru guvern, și mai ales pentru a-și procura o nouă sursă de venituri independentă de hotărârile parlamentului, — acestea n-au fost nicidecum măsuri socialiste, nici directe și nici indirecte, nici conștiente și nici inconștiente. Altfel ar fi instituții socialiste și societatea regală Seehandlung și manufactura regală de porțelanuri și croitoria companiei în armată, ba chiar și etatizarea bordelurilor, propusă cu toată seriozitatea de un mucalit cam prin 1830, sub domnia lui Frederic Wilhelm al III-lea.

social al mijloacelor de producție. Iar aceasta se poate înfăptui numai dacă societatea ia în stăpânire deschis și nu pe căi ocolite forțele de producție, care au depășit orice altă conducere în afară de aceea exercitată de societatea însăși. Astfel producătorii deschid în mod pe deplin conștient caracterului social al mijloacelor de producție și al produselor, care se întoarce astăzi împotriva producătorilor înșiși, care sparge periodic cadrul modului de producție și de schimb și se impune numai ca o lege a naturii, care acționează orbește, în mod violent și distrugător, câmp liber de acțiune, transformându-l dintr-o sursă de tulburări și de crahuri periodice în cea mai puternică pârgă a producției însăși.

Forțele sociale, la fel ca și forțele naturii, acționează orbește, violent și distructiv atât timp cât nu le cunoaștem și nu ținem seama de ele. Dar odată ce le-am cunoscut, odată ce am înțeles acțiunea, direcția și efectele lor, nu mai depinde decât de noi ca să le supunem tot mai mult voinței noastre și să ne atingem cu ajutorul lor scopurile. Aceasta este valabil mai ales pentru uriașele forțe de producție de astăzi. Atâta timp cât refuzăm cu încăpățănare să înțelegem natura și caracterul lor — și acestei înțelegeri i se împotrivesc modul de producție capitalist și apologeții lui —, atâta timp aceste forțe de producție acționează în pofida noastră, împotriva noastră, ele ne domină, după cum am arătat și menționat mai sus. Dar odată ce am înțeles natura lor, ele pot fi transformate în mâinile producătorilor asociați, din stăpâni demoniaci, în servitori docili. Este aceeași deosebire ca între forța distructivă a electricității din fulgerul furtunii și electricitatea îmblânzită a telegrafului și a arcului voltaic, aceeași deosebire ca între incendiul și focul pus în slujba omului. Când actualele forțe de producție vor fi folosite potrivit naturii lor, în sfârșit, cunoscute, anarhia socială în producție va fi înlocuită cu reglementarea socială, planificată a producției potrivit nevoilor colectivității, ca și ale fiecărui membru al ei în parte. În felul acesta, modul de însușire capitalist — în care produsul îl înrobește mai întâi pe producător, iar apoi și pe acela care și-l însușește — va fi înlocuit prin acel mod de însușire a produselor care se bazează pe însăși natura mijloacelor de producție moderne: pe de o parte, însușire socială directă a produselor, ca mijloc de întreținere și de extindere a producției, pe de altă parte, însușire individuală directă a produselor, ca mijloc de întreținere și de extindere a producției, pe de altă parte, însușire individuală directă a lor în calitate de mijloace de existență și de desfătare.

Transformând tot mai mult majoritatea covârșitoare a populației în proletari, modul de producție capitalist creează forța care este silită să înfăptuiască această revoluție, dacă nu vrea să piară. Împingând tot mai mult la transformarea marilor mijloace de producție sociale în proprietate de stat, modul de producție capitalist indică el însuși calea spre înfăptuirea acestei revoluții.

Proletariatul cucerește puterea de stat și transformă mijloacele de producție mai întâi în proprietate de stat. Dar prin aceasta el se desființează pe sine însuși ca proletariat, desființează toate deosebirile de clasă și toate contradicțiile de clasă, și, odată cu acestea, desființează și statul ca stat. Societatea de până acum, care s-a dezvoltat în cadrul unor contradicții de clasă, avea nevoie de stat, adică de o organizație a clasei exploatatoare din epoca dată, pentru a menține condițiile ei exterioare de producție, așadar mai ales pentru a ține prin forță clasa exploatată în condițiile de oprimare determinate de modul de producție dat (sclavie, iobăgie sau dependență feudală, muncă salariată). Statul era reprezentantul oficial al întregii societăți, sintetizarea ei într-un organism vizibil, dar aceasta numai în măsura în care era statul acelei clase care reprezenta în epoca dată întreaga societate: în antichitate al cetățenilor proprietari de sclavi, în evul mediu statul al nobilimii feudale, în vremurile noastre stat al burgheziei. Devenind, în sfârșit, realmente reprezentant al întregii societăți, el se face pe sine însuși de prisos. De îndată ce nu mai există nicio clasă socială care trebuie oprimată, de îndată ce împreună cu dominația de clasă și cu lupta pentru existența individuală, întemeiată pe actualul mod de producție, înlăturăm și conflictele și excesele care izvorăsc de aici, nu mai este nimic de reprimat, nimic care să facă necesar o forță specială de represiune, un stat. Primul act prin care statul se manifestă realmente ca reprezentant al întregii societăți — luarea în stăpânire a mijloacelor de producție în numele societății — este, în același timp, și ultimul său act independent ca stat. Intervenția unei puteri de stat în relațiile sociale devine, rând pe rând, de prisos în toate domeniile și încetează apoi de la sine. În locul guvernării asupra persoanelor apar administrația lucrurilor și conducerea proceselor de producție. Statul nu este „desființat”, el dispare treptat. Prin această prismă trebuie apreciată frazeologia cu privire la „statul popular liber”, frazeologie care o anumită perioadă de timp era justificată ca mijloc de agitație, dar care, în ultimă instanță, este inconsistentă din punct de vedere științific. Tot prin această prismă trebuie apreciată și revendicarea așa-numiților anarhiști ca statul să fie desființat de la o zi la alta.

Din momentul în care modul de producție capitalist și-a făcut apariția pe scena istoriei, luarea în stăpânire de către societate a tuturor mijloacelor de producție se contura adesea, mai mult sau mai puțin nebuloasă, în fața unor indivizi, cât și a unor secte întregi ca un ideal de viitor. Dar ea a devenit posibilă, a devenit o necesitate istorică abia atunci când s-au ivit condițiile efective pentru înfăptuirea ei. Ca orice alt progres social, ea devine realizabilă nu datorită convingerii că existența claselor este în contradicție cu dreptatea, egalitatea etc., nu datorită simplei voințe de a desființa clasele, ci datorită apariției unor condiții economice noi. Scindarea societății într-o clasă exploa-

tatoare și o clasă exploatată, într-o clasă dominantă și o clasă oprimată, a fost consecința necesară a slabei dezvoltări a producției în trecut. Atâta timp cât din munca socială totală se obține un produs care depășește doar cu puțin strictul necesar pentru existența tuturor, atâta timp cât munca reclamă tot timpul sau aproape tot timpul mării majorități a membrilor societății, societatea se împarte în mod necesar în clase. Alături de marea majoritate, silită exclusiv să salahorească, se formează o clasă eliberată de munca direct productivă, care se îngrijește de treburile obștești ale societății: conducerea muncii, treburile de stat, justiția, știința, artele etc. La baza împărțirii societății în clase stă, așadar, legea diviziunii muncii, ceea ce nu înseamnă însă că această împărțire în clase nu a fost înfăptuită prin violență și jaf, prin viclenie și înșelăciune, și că clasa dominantă, ajunsă odată la putere, ar fi pierdut vreun prilej pentru a-și întări dominația pe seama clasei care muncea și pentru a transforma conducerea societății într-o exploatare sporită a maselor.

Dar dacă împărțirea societății în clase are, prin urmare, o anumită justificare istorică, ea o are numai pentru o perioadă de timp dat, pentru condiții sociale date.

La baza acestei împărțiri în clase a stat faptul că producția era neîndestulătoare; ea va fi lichidată de dezvoltarea deplină a forțelor de producție moderne. Într-adevăr, desființarea claselor sociale presupune un grad de dezvoltare istorică la care existența nu numai a căutării sau cutărui sau cutărei clase dominante, ci, a unei clase dominante în genere, deci a însăși deosebirii lor de clasă, să fi devenit un anacronism, ceva perimat. Desființarea claselor presupune, așadar, un asemenea grad de dezvoltare a producției la care însușirea mijloacelor de producție și a produselor de către o anumită clasă socială și, odată cu aceasta, concentrarea dominației politice, a monopolului culturii și a conducerii spirituale în mâinile acestei clase au devenit nu numai de prisos, ci și o piedică în calea dezvoltării economice, politice și spirituale. Acest grad este acum atins. Falimentul politic și spiritual al burgheziei aproape că nu mai este un secret nici pentru ea însăși, iar falimentul ei economic se repetă regulat din zece în zece ani. În cursul fiecărei crize, societatea se sufocă sub povara propriilor sale forțe de producție și produse, pe care ea nu le poate folosi, și stă, neputincioasă în fața contradicției absurde că producătorii nu pot consuma pentru că lipsesc consumatorii. Forța de extindere a mijloacelor de producție sfârșeamă cătușele pe care i le-a pus modul de producție capitalist. Eliberarea lor de aceste cătușe este singura condiție prealabilă a unei dezvoltări neîntrerupte și din ce în ce mai rapide a forțelor de producție și, în consecință, a creșterii practic nelimitate a producției însăși. Dar nu numai atât. Trecerea mijloacelor de producție în proprietate socială înlătură nu numai actuala frânare artificială a producției, ci și irosirea și distrugerea

efectivă a forțelor de producție și a produselor, care însoțesc astăzi în mod inevitabil producția și care se ating punctul culminant în timpul crizelor. În afară de aceasta, ea eliberează și pune la dispoziția colectivității o mare masă de mijloace de producție și de produse, prin înlăturarea risipei stupide pe care o implică luxul actualelor clase dominante și al reprezentanților lor politici. Posibilitatea de a asigura tuturor membrilor societății, cu ajutorul producției sociale, condiții materiale de existență nu numai pe deplin îndestulătoare și zi de zi ce trece mai îmbelșugate, dar care să le garanteze și o dezvoltare și manifestare deplină și liberă a aptitudinilor lor fizice și spirituale, această posibilitate există acum pentru prima oară, dar ea există²¹.

Prin luarea în stăpânire a mijloacelor de producție de către societate, producția de mărfuri este înlăturată și, odată cu aceasta, este înlăturată și dominația produsului asupra producătorului. Anarhia din cadrul producției sociale este înlocuită prin organizarea planificată, conștientă. Lupta pentru existența individuală ia sfârșit. Abia prin aceasta omul se desparte, într-un anumit sens, definitiv de regnul animal și trece, de la condiții de existență animale, la condiții cu adevărat omenști. Condițiile de viață înconjurătoare, care i-au dominat până acum pe oameni, trec acum sub dominația și controlul oamenilor, care devin, pentru prima oară, stăpânii conștienți, adevărați ai naturii, pentru că devin stăpânii proprii lor vieți sociale. Legile proprii lor activități sociale, care până acum li se opuneau oamenilor ca niște legi naturale străine de ei și care îi dominau, vor fi folosite de acum înainte de oameni în deplină cunoștință de cauză și, prin aceasta, vor fi dominate de ei. Viața socială a oamenilor, care până acum li se opunea, ca ceva impus de natură și istorie, devine acum un act liber al lor. Forțele obiective, străine, care dominau până acum istoria, trec sub controlul oamenilor înșiși. Abia din acest moment oamenii își vor făuri, pe deplin conștient, propria lor istorie, abia din acest moment cauzele sociale puse în mișcare de ei vor avea în chip precumpănitor și în măsură tot mai mare efectele voite de ei. Este saltul omenirii din imperiul necesității în

²¹ Câteva cifre ne pot da o idee aproximativă despre enorma forță de extindere a mijloacelor de producție moderne, chiar și în condițiile asupririi capitaliste. După calcule făcute de Giffen, avuția totală a Marii Britanii și a Irlandei atingea în cifre rotunde:

în 1814	...	2 200 de milioane l.st.	—	44 miliarde mărci
în 1865	...	6 100 de milioane l.st.	—	122 miliarde mărci
în 1875	...	8 500 de milioane l.st.	—	170 miliarde mărci

Cât privește distrugerea de mijloace de producție și de produse în timpul crizelor, la Congresul al doilea al industriașilor germani, ținut la Berlin la 21 februarie 1878, s-a stabilit că pierderea totală suferită în timpul ultimului crah numai de industria *germană a fierului* se ridică la 455 000 000 de mărci.

imperiul libertății.

În concluzie, să rezumăm pe scurt expunerea noastră:

- I. *Societatea medievală*: mică producție individuală. Mijloace de producție destinate uzului individual, de aceea primitive, greoaie, mărunte și de o eficacitate foarte redusă. Producție destinată consumului nemijlocit, fie al producătorului însuși, fie al stăpânului său feudal. Numai acolo unde producția realizează un surplus de produse peste, acest consum, acest surplus este pus în vânzare și ia calea schimbului: producția de mărfuri de află, prin urmare, abia în faza incipientă, dar ea poartă deja în sine, în germene, *anarhia din producția socială*.
- II. *Revoluția capitalistă*: transformarea industriei mai întâi prin mijlocirea cooperării simple și a manufacturii. Concentrarea mijloacelor de producție, până acum risipite, în mari ateliere; și, în consecință, transformarea lor din mijloace de producție individuale în mijloace de producție sociale — o transformare care în linii generale nu afectează forma schimbului. Vechile forme de însușire rămân în vigoare. Apare *capitalistul*: în calitate sa de proprietar al mijloacelor de producție, el își însușește și produsele, transformându-le în mărfuri. Producția a devenit un act social; schimbul însă și odată cu el și însușirea produselor rămân acte individuale, acte ale unor indivizi izolați: *produsul muncii sociale este însușit de capitalist*. Aceasta constituie contradicția fundamentală, din care izvorăsc toate celelalte contradicții în care se mișcă societatea actuală și pe care marea industrie le scoate la iveală.
 - A. Separarea producătorului de mijloacele de producție. Condamnarea muncitorului la muncă salariată pe viață. *Contradicția dintre proletariat și burghezie*.
 - B. Manifestare tot mai puternică și acțiune sporită a legilor care domină producția de mărfuri. Concurență acerbă. *Contradicția dintre organizarea socială din fiecare fabrică în parte și anarhia socială din producție luată în ansamblul ei*.
 - C. Pe de o parte, perfecționarea mașinilor, care devine, din cauza concurenței, un imperativ pentru fiecare fabricant și înseamnă totodată punerea în disponibilitate a unui număr tot mai mare de muncitori: apariția *armatei industriale de rezervă*. Pe de

altă parte, extinderea nelimitată a producției, de asemenea devenită un imperativ impus de concurența fiecărui fabricant. De ambele părți — o dezvoltare neîmpăcată a forțelor de producție, ofertă care depășește cererea, supraproducție, suprasaturarea a piețelor, crize care se repetă din zece în zece ani, un cerc vicios: *de o parte — surplus de mijloace de producție și de produse; de alta — surplus de muncitori rămași fără lucru și fără mijloace de existență*; dar aceste două pârgii ale producției și ale bunăstării sociale nu se pot reuni, deoarece forma capitalistă a producției nu permite forțelor de producție să acționeze și produselor să circule decât cu condiția transformării lor prealabile în capital; or, tocmai acest lucru îl împiedică propria lor supraabundență. Această contradicție a luat proporțiile unei aberații: *modul de producție se răzvrătește împotriva formei de schimb*. Burghezia se dovedește incapabilă de a mai conduce propriile ei forțe de producție sociale.

- D.** Recunoașterea parțială a caracterului social al forțelor de producție, impusă capitaliștilor înșiși. Luarea în stăpânire a marilor organisme de producție și de comunicație, mai întâi de către *societăți pe acțiuni*, apoi de către trusturi, și în cele din urmă de către *stat*. Burghezia se dovedește incapabilă să funcționeze mai departe ca burghezie — forțele de producție scapă de sub controlul ei social.

III. *Revoluția proletară*, rezolvarea contradicțiilor: proletariatul cucerește puterea politică și în virtutea acestei puteri transformă mijloacele de producție sociale, care scapă din mâinile burgheziei, în proprietate a întregii societăți. Prin acest act el eliberează mijloacele de producție de caracterul de capital pe care-l aveau până acum și dă caracterului lor social libertate deplină de a se afirma. Acum devine posibilă o producție socială după un plan dinainte stabilit. Dezvoltarea producției face ca existența pe viitor a diferitelor clase sociale să devină un anacronism. În măsura în care dispare anarhia în producția socială dispare treptat și autoritatea politică a statului. Astfel, oamenii, în sfârșit stăpâni pe propria lor existență socială, devin totodată stăpânii naturii, propriii lor stăpâni, devin liberi.

A înfăptui acest act de eliberare a omenirii este menirea istorică a proletariatului contemporan. A cerceta condițiile istorice și, prin aceasta, însăși natura acestui act, a face astfel din clasa chemată să înfăptu-

iască acest act, azi asuprită, o clasă conștientă de condițiile și natura propriei ei acțiuni este sarcina socialismului științific, care este expresia teoretică a mișcării proletare.

